

Jednostka organizacyjna
Samorządu
Województwa Łódzkiego

województwo ^Ł
łódzkie

KULTURA STAROŻYTNEGO RZYMU

Opracowanie: Alicja Wachnianin – Męcina, nauczyciel-doradca metodyczny historii w CRE Wł w Skierniewicach

Typowa mozaika
rzymska
przedstawiająca
wilczycę, karmiącą
Romulusa i Remusa.

SENAT I LUD RZYMSKI

KULTURA STAROŻYTNEGO RZYMU

- Sami Rzymianie zetknęli się z kulturami rozmaitych ludów. Wiele z nich reprezentowało kultury starsze i bardziej atrakcyjne od rzymskiej.
- Stąd też Rzymianie ulegli po części urokowi tych kultur, lecz jednocześnie wnieśli do dorobku kulturowego ludzkości swój własny oryginalny wkład.
- **Rzymianie od samych początków państwa pozostawali w wielkim kompleksie wobec Greków.**
- Zetknięcie się z miastami greckimi na południu Italii dało początek ich fascynacji kulturą grecką.
- Szybko ulegli jej oddziaływaniu, a pierwsze dzieła można uznać za kopie tych hellenistycznych.

Starożytna Italia

- Kultura rzymska w swojej najpierwotniejszej części była kulturą pasterzy i rolników. Jednak w miarę rozszerzania się granic państwa rzymskiego wchłaniało ono ludy o dużo wyższej kulturze i przyjmowało ją.
- **Stąd wpływy etruskie obecne w kulturze rzymskiej.**
- **W III wieku p.n.e., gdy Rzymianie podbijali bogate miasta greckie, zwożono do stolicy posągi, obrazy i klejnoty.**
- Rzymianie oglądali i podziwiali dzieła greckiej sztuki i architektury, zmieniając swój stosunek do kultury i nauki.
- **Młodzież zaczęła wyjeżdżać do ośrodków nauki greckiej.**
- **Rzymianie interesowali się tymi dziełami filozofii, które obejmowały etykę, teorię państwa i społeczeństwa.**

Wilczyca kapitolńska stanowiła symbol stolicy starożytnego Imperium Rzymskiego.

Jak głosi legenda zwierzę miało zaopiekować się i wykarmić Romulusa i Remusa.

Romulus, zwycięzca Aksona, Jean-Auguste-Dominique Ingres - *Romulus zaciąga bogate łupy do świątyni Jowisza.*

- W dawnych czasach niejaki Julius, potomek Eneasza założył własne miasto, Alba Longa, w którym rządziło po nim wielu królów. Ostatni z nich, Prokas miał dwóch synów. Jeden, **Numitor osiadł na tronie, a drugi, Amulius w krótkim czasie zrzucił go z tronu i uwięził**. Chcąc zabezpieczyć sobie ten tron syna Numitora, jako prawowitego następcę zamordował, a córkę, Reę Sylwię uczynił westalką, aby ta nie narodziła dziedzica.
- **Rea Sylwa** jednak w czasie służby padła ofiarą gwałtu dokonanego przez Marsa. Westalka początkowo skrywała swój stan, jednakże tajemnica mogła być skrywana do czasu.
- Córkę **Numitora** uwięziono i skazano na śmierć głodową, a jej bliźnięta, Romulusa i Remusa **Amuliusz** rozkazał utopić w Tybrze. Zamiar ten jednak się nie powiódł. Słudzy włożyli je do koszyka i puścili z prądem rzeki. Wrzucony do wody koszyk z chłopcami popłynął z prądem i zaczepił się o pień drzewa w jednej z zatoczek. Wylew rzeki wyniósł koszyk na wzgórze palatyńskie. Dzieci były uratowane.

- Konflikt między braćmi narastał od chwili, gdy postanowili zdecydować komu przypadnie przywilej nadania nazwy nowej osadzie.
- Rozstrzygnięcie sporu powierzono bogom. Prawo miał otrzymać ten z braci, który ujrzy więcej sępów na niebie. Remusowi, który był na wzgórzu awentyńskim ukazało się 6 ptaków, natomiast Romulus, który zajął wzgórze palatyńskie ujrział 12 sztuk, co wyrażało przychylność okazaną mu przez bóstwa.
- Wybraniec zaorał przestrzeń i tak zakreślił granice przyszłego Rzymu. Kiedy Remus przeskoczył ową linię, jego brat jako król miasta zabił go za naruszenie swojego terytorium.
- **Romulus uznał się za samodzielnego pana miasta, nazwanego od jego imienia, Rzym. Nowy władca do pomocy przybrał sobie 12 liktorów i ustanowił Senat, w którym zasiadło 100 przedstawicieli ludu.**

➔ **Eneasza** był w mitologii greckiej i rzymskiej bohaterem trojańskim. Był jednym z niewielu ludzi, którym udało się uniknąć rzezi w Troi oraz obok Hektora jednym z najdzielniejszych obrońców. Tej nocy, kiedy Grecy podstępnie, przy pomocy drewnianego konia wtargnęli do Troi i rozpoczęli krwawą rzeź, Eneasza, **syn Wenus i Anchizesa**, miał złowieszczy sen. Stanął przed nim Hektor i rozkazał uciekać.

➔ Kiedy się obudził próbował walczyć, ale na próżno. Zrezygnowany pośpieszył do domu ratować od śmierci rodzinę: ojca Anchizesa; żonę Kreuzę i **syna Askaniusza (późniejszy założyciel miasta Alba Longa)**. Po drodze spotkał ukrytą Helenę, którą chciał zabić. W porę jednak pojawiła się Wenera, która odwiodła go od tego czynu.

- Kiedy bohater dotarł do swego domu starał się przekonać swojego ojca do ucieczki, jednak nieskutecznie. Anchizes zmienił swoje stanowisko dopiero wtedy gdy nad głową Askaniusza dostrzegł jasne światło i spadającą z nieba gwiazdę. Rodzina rozpoczęła ucieczkę.
- Eneasze niósł swojego słabego ojca, obok biegł jego syn, a z tyłu tuż za nimi jego żona. Kiedy bohater dotarł na wzgórze pod miastem zauważył, że jego małżonka zgubiła się gdzieś w mieście. Postanowił wrócić i ją poszukać, ale w mieście odnalazł tylko jej ducha.
- Bogowie obiecali Eneaszowi nową ojczyznę, ale tak zagadkowo podali jej miejsce, że nie wiadomo było gdzie jej szukać. Ponadto wędrówkę Trojańczykom utrudniała Junona, która nadal nie wybaczyła Parysowi obrazy i mściła się za nią na wszystkich Trojańczykach.
- **Tak rozpoczęła się długa wędrówka. Eneasze wiele lat błądził po morzach i obcych krajach, nigdzie nie mogąc znaleźć schronienia.**

Ucieczka
Eneasza
z ojcem
i synem
z Troi.

*Jose Daniel
Cabrer*

Mozaika pompejańska przedstawiająca
rannego Eneasza z synem Askaniuszem.

- Dopytnąwszy do miejsca w którym Tyber wpływa do morza postanowili odpocząć i pożywić się na lądzie. Był tam tylko jeden dąb, a pod nim trochę trawy. Usiedli i rozłożyli na niej suche i twarde „jak stoły” pszenne placki, a na nich owoce, które zaczęli zjadać.
- Eneasza przypomniał sobie przepowiednie o stołach wiedział już, że to jest jego ziemia obiecana.
- **Wędrując wzdłuż Tybru, założyli miasto Alba Longa, kolebkę Rzymu.**
- **Według legendy od Askaniusza właśnie pochodzi sławny ród Julijski, którego przedstawicielami byli patrycjusze oraz znamienici obywatele Rzymu, m.in. Juliusz Cezar i Oktawian August.**

Alfabet łaciński

- ▶ Alfabet łaciński wywodzi się z alfabetu **etruskiego** i powszechnie stosowany był przez Rzymian.
- ▶ Alfabet łaciński (zwany także rzymskim) pojawił się w **VII wieku p.n.e.** w wyniku przystosowania alfabetu etruskiego do języka łacińskiego
- ▶ **Etruskowie zapożyczyli swój alfabet od greckich osadników w Italii, zaś alfabet grecki wywodzi się z alfabetu północnosemickiego, używanego w Syrii i Palestynie w XII w. p.n.e.**
- ▶ Dawniej powszechnie sądzono, że litery łacińskie pochodzą wprost z greki, wskazując na podobieństwo między alfabetem łacińskim a odmianą greki używaną w Cumae (południowa Italia).
- ▶ W rzeczywistości jest to mało prawdopodobne: nazwy liter najwyraźniej pochodzą z języka etruskiego, a nie greckiego („a”, „be”, itd. a nie „alfa”, „beta” itd.), a ponadto powszechny zapis „f” jako „fh” jest obcy etruskiemu systemowi pisma.

➤ Początkowo składał się z 21 znaków.

➤ **Alfabet łaciński (23 znaki) stosowany w antycznym Rzymie.**

- Litera Z została usunięta w IV wieku p.n.e. jako zbędna (język łaciński nie ma tego dźwięku) przez cenzora Appiusza Klaudiusza Caecusa. Na to miejsce wprowadzono literę G, która jest graficznym wariantem litery C.
- Do tamtej pory litera C służyła do oddawania zarówno głoski /K/, jak i głoski /G/, natomiast od czasu reformy C oznaczało wyłącznie głoskę /K/. Zmiana ta spowodowała także ograniczenie stosowania litery Q, a K prawie zupełnie wychodzi z użycia.
- Po wcieleniu do Orbis Romanum obszarów zamieszkałych przez ludność posługującą się greką, w łacinie pojawiło się wiele zapożyczeń z tego języka. **Litera Y oraz Z zostały dodane w I wieku p.n.e.** w celu dokładnego oddawania na piśmie wyrazów greckich, stąd nazwa „igrek” (od i Graeca – „greckie i”).
- **Cesarz Klaudiusz wprowadził do alfabetu nowe litery, jednak po jego śmierci zaprzestano ich używania.**

Cyfry i liczby rzymskie

System rzymski zapisywania liczb wykorzystuje cyfry pochodzenia etruskiego, które Rzymianie przejęli i zmodyfikowali około 500 roku p.n.e.

Nadaje się on, co prawda, do wygodnego zapisywania liczb, jest jednak niewygodny w prowadzeniu nawet prostych działań arytmetycznych, oraz nie pozwala na zapis ułamków. Te niewygodności nie występują w systemie pozycyjnym, który występuje między innymi w systemie arabskim.

- **W rzymskim systemie liczb i cyfr podstawą jest siedem podstawowych oznaczeń tzn. I, V, X, L, C, D i M, które tworzą każdą inną liczbę**
- Zapis bardziej złożonych liczb nie nastroczał większych trudności. Najprostszy to zapisanie ich w jednej linii, według wartości malejącej, od lewej do prawej strony. Następnie należy je zsumować.
- **Na przykład: 127 to CXXVII, czyli $C+X+X+V+I+I$ ($100+10+10+5+1+1=127$).**

Cyfry i liczby rzymskie

Rzymianie do zapisywania liczb poza siedmioma, które przetrwały do dziś, używali dodatkowych znaków oznaczających 5000, oraz 10000

= 1000

ↀ

= 5000

ↁ

= 10 000

ↂ

➔ Liczba 2014 zapisana w rzymskim systemie

MMXIV

- Rzymski system liczbowy nie nadawał się do rachunków. Dlatego też stosowano **abaki – tabliczki do liczenia**, na których rachmistrz wykonywał działania przesuwając kamyczki lub żetony.
- W czasach Cesarstwa pojawił się **abak kieszonkowy** z przesuwanymi metalowymi kuleczkami – przodek liczydeł.
- Umiejętność sprawnego posługiwania się abakiem wymagała tylu ćwiczeń, że rachmistrze cieszyli się sporym szacunkiem, którego reminiscencje przetrwały we współczesnym postrzeganiu matematyków i informatyków.

Rekonstrukcja rzymskiego abakusa z brązu

Literatura rzymska

Wszelkie informacje na temat literatury rzymskiej w okresie monarchii oraz wczesnej republiki są bardzo skąpe. Wiadome jest, że w tym okresie Rzym był poddany intensywnym wpływom sąsiadujących Etrusków.

- ➔ Niestety jednak nie mamy etruskiej literatury, którą ponoć Rzymianie czytali, zanim zaczęli czytać grekę.
- ➔ **Nastawieni na osiągnięcie materialnych celów oraz zajęci ciągłymi wojnami Rzymianie nie przypisywali większego znaczenia pisarstwu.**
- ➔ Początkowo powstawały pieśni spisane ciężkim **wierszem saturnijskim (carmina)**, tworzone dla potrzeb kultowych, jak np. „Rzeczy godne uwagi” (Commentari) oraz pewnego rodzaju **litanie (indigitamenta)**, chwalące bogów.
- ➔ Z czasem jednak w Rzymie swoje wpływy zaczęli zaznaczać Grecy. Rzymianie pozostawali w wielkim kompleksie wobec kultury helleńskiej. Zefknięcie się z miastami greckimi na południu Italii dało początek ich fascynacji tą kulturą, której szybko ulegli.

- Pierwsi twórcy nie byli rodowitymi Rzymianami.

Liwiusz Andronikus przetłumaczył w III wieku p.n.e. na język łaciński „Odyseję” oraz kilka komedii i tragedii greckich. Grecki twórca pociągnął za sobą kolejnych, tym razem jednak Rzymian.

- W II połowie III wieku p.n.e. powstał poemat o I wojnie punickiej Gnejusza Newiusza z Kampanii.
- Za jego przykładem poszedł **Ennius**, który na przelomie III i II wieku p.n.e. stworzył epopeję narodową „**Roczniki**” (**Annales**), przedstawiającą dzieje państwa rzymskiego.
- W tym okresie także powstało pierwsze dzieło historyczne, niejakiemu **Kwintusa Fabiusza Piktora**, napisane greką, które zachowało się jednak tylko we fragmentach.

-
- ➔ Za najstarszego pisarza rzymskiego uważany jest **Appiusz Klaudiusz Cekus**, cenzor w **312 roku p.n.e.**, który był autorem pierwszej opublikowanej mowy oraz zbioru sentencji.
 - ➔ Z jego inicjatywy powstała pierwsza rzymska książka około 304 roku p.n.e., kalendarz pontyfików, napisana przez Gnejusza Flawiusza.

W tym okresie tworzył także słynny Tytus Makcjusz Plautus, innymi słowy Plaut.

- Zastąpił jako **twórca komedii nowoattycznych**. Wprowadził jednak w świat rzymskiego dramatu zmiany. Zamiast długich i męczących rzymskich widzów dialogów, wprowadził śpiewy.
- Powszechne w jego komediach są wysublimowane **żarty**. Nierzadko pojawiają się w niej także sceny kłótni oraz bijatyk, w których nietrudno o komiczne sytuacje.
- Jako dramaturg zastąpił także Publiusz Terencjusz Afer, którego sztuki ustępowały jednak dziełom Plauta.
- **Lucyliusz z kolei był twórcą satyr, które wyodrębnił w osobny gatunek.**

W dojrzałej Republice rozpoczął się konflikt o kształt literatury rzymskiej.

- ➔ Pierwszy obóz zakładał powrót do starorzymskich obyczajów, a jego przedstawicielem był **Marek Porcjusz Katon (Katon Starszy)**.
- ➔ Według nich Rzym górując nad Grecją militarnie nie ustępuje jej także w dziedzinie kultury.
- ➔ **Katon okazał się wybitnym pisarzem rzymskim. Jego dzieło „O gospodarstwie wiejskim” (De agri cultura) jest najstarszym, zachowanym do naszych czasów w całości, dziełem napisanym po łacinie prozą.**
- ➔ Jest to podręcznik prowadzenia posiadłości ziemskiej oraz obchodzenia się niewolnikami.
- ➔ Wspomnieć należy także o „**Początkach**”, w których Katon przedstawił założenie oraz historię miast Italii.

Drugie stronnictwo z kolei popierało przenikającą do Italii kulturę grecką (tzw. **filhellenizm**).

- ➔ Pewnym bodźcem i przykładem, do rozwoju literatury rzymskiej, były **biblioteki** przywożone do Rzymu przez zwycięskich wodzów w ramach zdobyczy wojennych: Lucjusz Emiliusz Paulus po bitwie pod Pydną w roku 168 p.n.e. przywiózł do Rzymu **bibliotekę króla macedońskiego Perseusza**,
- ➔ a w roku 84 p.n.e. Sulla zwiózł z Aten część księgozbioru Arystotelesa, która była ongiś własnością Apellikona z Teos.

➔ Przełom **II i I wieku p.n.e.** to **okres rozwoju retoryki** w Rzymie.

Sztuka wystawiania się stała się nieodłącznym elementem spraw rozpatrywanych w Senacie, na forum, czy w sądach. Wielokrotnie o sprawach decydowali wybitni mówcy, którzy potrafili w sposób piękny udowodnić swoje racje.

➔ Do wyżyn kunsztu wzniósł wymowę Kwintus Hortensjusz Hortalus, a zwłaszcza **Marek Tulliusz Cynceron**. Liczne mowy tego ostatniego są wzorem sztuki oratorskiej.

➔ Do historii przeszło **14 filipik wymierzonych przeciw Markowi Antoniuszowi**. Do perfekcji doprowadził prozę łacińską, którą władał mistrzowsko.

➔ **Wiele jego dzieł o charakterze republikańskim ukształtowało umysłowość Rzymian, którzy w okresie pryncypatu wciąż wierzyli w upadek cesarstwa i przywrócenia władzy ludu.**

- Wzrastająca potęga państwa rzymskiego nakłoniła Rzymian do rozpoczęcia historiografii.
- Wspomniane „Roczniki” Enniusza zachowały się tylko we fragmentach, jednak w I wieku p.n.e. Rzymianie zaczęli w większym stopniu spisywać dzieje swojego narodu.
- Wspomnieć należy o Kwintusie Klaudiuszu Kwadrigariuszu oraz Kwintusie Waleriuszu Antiaszu, którzy zainicjowali nową dziedzinę literatury.
- Nie wolno także zapominać o **Juliuszu Cezarze, który tego właśnie okresu stworzył swoje wielkie dzieła. Mowa tu o „O wojnie galijskiej” (Commentarii de bello Gallico) i „O wojnie domowej” (Commentarii de bello civili).** Był to wyjątkowy przypadek, aby wybitny wódz rzymski oraz polityk okazał się także genialnym pisarzem. Dzieła te przesyczone są wyolbrzymieniami sukcesów autora oraz wyraźnie zarysowane są elementy stronniczości.
- **Inny przedstawiciel obozu popularów, który także zapisał się w historiografii tego okresu to Gajusz Salustiusz Krispus.**

➔ W okresie augustowskim, tzn. od 30 do 14 roku p.n.e. największym epikiem rzymskim był Wergiliusz, autor dwóch wielkich dzieł: „Georgiki” oraz „Eneidy”.

➔ W tym okresie tworzył także znakomity reprezentant **liryki**, **Horacy**, który wprowadził wiele nowych form metrycznych, wzorowanych na greckich utworach epoki klasycznej.

➔ W okresie wczesnego cesarstwa tzn. I wieku n.e. historiografia oraz cała literatura uległa lekkiemu zablokowaniu.

➔ Żywe były wciąż tendencje republikańskie, które godziłyby w cesarza i ustrój. Dlatego też wówczas tworzone głównie na tematy poboczne.

➔ Na przykład Lucjusz Juniusz Kolumella pisał o rolnictwie w swoim dziele „De re rustica”, **Pliniusz Starszy sporządził encyklopedię całości ówczesnej wiedzy w „Naturalis historia”.**

Kwintus Kurcjusz Rufus z kolei wierny ideałom historycznym opisał wyprawę Aleksandra Macedońskiego.

- Warto wspomnieć także o **Plutarchu z Cheronei** i jego dziele „**Żywoty równoległych**” traktującym o wybitnych Rzymianach i Grekach.
- **Pauzaniasz** stworzył „**Przewodnik po Helladzie**”,
- a **Klaudiusz Ptolemeusz** z Aleksandrii zasłynął jako wybitny astronom i geograf tworząc dzieło proponujące system geocentryczny w kosmosie, który przetrwał aż do Kopernika.

- Druga połowa **I wieku n.e. oraz początek II w.** to czasy wybitnych historyków rzymskich, zwłaszcza **Tacyta i Swetoniusza.**
- Na wzmiankę zasługuje także Flawiusz Arrian oraz Appian z Aleksandrii. Okres ten jednak zaznaczył się jako upadek rzymskiej poezji.
- Nie brak było wprawdzie wielkich twórców, jednak ich dzieła przesycone były retoryką.
- Do poetów tego okresu zaliczyć możemy: Farsalię Lukana, Tebaidę i Achilleida Stacjusza oraz Argonautica Waleriusza Flakkusa.
- **Narodziło się wówczas wielu znamienitych satyryków.**
- **Mowa tu o Decymusie Juniuszu Juwenalisie oraz Marku Aureliuszu Marcjalisie, których dzieła były skierowane głównie przeciw arystokracji.**
- Tworzono także **dzieła miłosne.** Najdoskonalszym ich przykładem były **utwory Petroniusza, zwanego Arbiter Elegantiae, zwłaszcza „Satiricon”.**

- Wraz z przemianami się cesarstwa w prawdziwą monarchię absolutną kultura uległa degradacji w porównaniu do wieków ubiegłych.
- **W historiografii zastąpił Kasjusz Dion Kokecjan**, który tworzył na przełomie II i III wieku n.e.
- Z kolei w IV wieku n.e. tworzył **ostatni wybitny rzymski historyk Ammianus Marcellinus**.
- Zaprzestali z nagminnie powtarzanym motywem pisania życiorysów kolejnych cesarzy, a skupili się na wartościach wyznawanych przez Tacyta.
- Stopniowe rozszerzanie się chrześcijaństwa oraz jego dominacja w świecie rzymskim doprowadziła do rozwoju literatury chrześcijańskiej.

W IV wieku n.e. najwięcej przedstawicieli chrześcijańskich motywów w piśmiennictwie było na Wschodzie.

- Zastąpił historyk chrześcijański, **Euzebiusz z Cezarei**, Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nyssy, Jan Chryzostom, zwany Złotoustym oraz Augustyn.
- **Zamiast twórczości oryginalnej pojawiły się kompendia, podręczniki i encyklopedie.**
- **Ostatnim wielkim dziełem nauki rzymskiej była kodyfikacja prawa rzymskiego dokonana w latach 528 – 534 n.e. przez Triboniana na polecenie cesarza Justyniana I Wielkiego.**

➤ Powszechnie przyjęło się dzielić literaturę starożytnego Rzymu na cztery okresy:

➤ Okres archaiczny (240 – 80 p.n.e.)

➤ Okres cyceroński (80 – 30 p.n.e.)

➤ Okres augustowski (30 – 14 p.n.e.)

➤ Okres cesarski (I – V wiek n.e.)

Gazeta rzymska

Pierwszą i jedyną gazetę świata antycznego założył Juliusz Cezar w 59 roku p.n.e.

Nazywała się ona *Acta Diurna*, czyli „Wydarzenia Dnia” i niestety nie zachował się dotąd żaden egzemplarz, nie znamy również wysokości jej nakładu.

- Informacje były szalenie podobne do tych które możemy przeczytać w gazetach współczesnych.
- Dotyczyły wiadomości o obradach Senatu, zgromadzeniach ludowych, procesach sądowych, egzekucjach, nowiny morskie i wojskowe, a nawet śluby, narodziny i nekrologi.
- W części „sportowej” Rzymianie mogli dowiedzieć się o wynikach walk gladiatorów lub wyścigów rydwanów w Circus Maximus.

-
- Gazeta wychodziła aż do **roku 330 n.e.** (przeniesienie stolicy do Konstantynopola), czyli przez blisko 400 lat.
 - Warto jeszcze powiedzieć, że Rzymianie nazywali swoje Acta Diurna zdrobniale Diurnalis, czyli „**Codziennik**”.
 - Od wyrazu tego pochodzi włoska i francuska nazwa gazety: „giornale” i „journal” a stąd nasz żurnalista.
 - Od 330 roku n.e. aż do XVI wieku nie ukazało się nic co mogłoby choć przypominać gazetę. Jest to jeszcze jeden przykład niezwykle wysokiej kultury antycznego Rzymu, kultury, która na głowę biła nasze średniowiecze.

Najstarsze listy rzymskie

- Najstarsza korespondencja w łacinie pochodzi z Egiptu.
- **W 30 roku p.n.e. Egipt stał się częścią Imperium Rzymskiego**, a tym samym niełatwą do kontroli prowincją.
- W 22 roku p.n.e. prefekt Egiptu Publiusz Petroniusz, w reakcji na najazdy na Górny Egipt, wysłał na południe kraju rzymski garnizon, który osiadł w Primis (dzisiejszy Qasr Ibrim). Żołnierze vexillationes z III legionu Augusta pełnili tam służbę przez rok lub dwa lata.
- W tym czasie wyjeżdżali do miejsca, w którym mieścił się ich obóz macierzysty (prawdopodobnie Koptos nad Morzem Czerwonym), a nawet do odległej Aleksandrii. Koptos było miejscowością o bardzo ważnym znaczeniu strategicznym – nad Nilem (środkowy bieg tej rzeki) i stosunkowo blisko Morza Czerwonego. Wcześniej legioniści obozowali w Luxorze, którą szedł szlak handlowy z Azji.

- Żołnierze będąc poza garnizonem, pisali do swych kompanów listy. Papiirusowe zapiski nie stanowiły dla ówczesnych jakiejś większej wartości. Po zewnętrznej stronie starożytnego muru odkryto okazały zbiór papiirusów.
- **Papirusy zawierają teksty po grecku i po łacinie. Tych ostatnich jest mniej, ale są to najstarsze znane nauce odręcznie pisane teksty w tym języku.**
- Większość papiirusów ma charakter dokumentalny: dominują wspomniane już listy prywatne kierowane do żołnierzy garnizonu Qasr Ibrim, znajdują się tu także spisy (zaopatrzenie towarów, obecni w garnizonie legionieści). Natrafiamy również na zwykłe listy legionistów, pisane pewno z nudów.
- Jeden z listów pisany był przez żołnierza – trębacza o imieniu Kajsios, który opuścił odległy egipski posterunek i pojechał do Aleksandrii (ok. 1200 km). Ze stolicy pisał do niejakiego Likiniosa. Z listu dowiadujemy się m.in., że powodem dalekiej podróży było sprowadzenie ustnika do trąbki.

Przybory do pisania

Owidiusz otrzymawszy od swej kochanki wiadomość o odwołaniu spotkania tak pisał: „**Tabliczki powróciły z przykrą odpowiedzią. Niechże zgnije ich drewno a wosk zapleśnieje**”.

- Pisanie weszło Rzymianom w krew i łączyło się ze wszystkimi dziedzinami ich życia. Kupcy zawierali umowy, które skryba spisywał.
- **Na ulicach ozdabiano ściany budynków napisami o różnorodnej treści.**
- W domu zaś spisywano listy i podliczano wydatki domowe.
- Rzymianie używali rozmaitych przyborów do pisania, m.in. **tabliczek**, którym tak urągał Owidiusz.
- Piszący znaczył litery na powierzchni **wosku ostrzem rylca najczęściej z kości słoniowej**, błędy wymazując końcem.

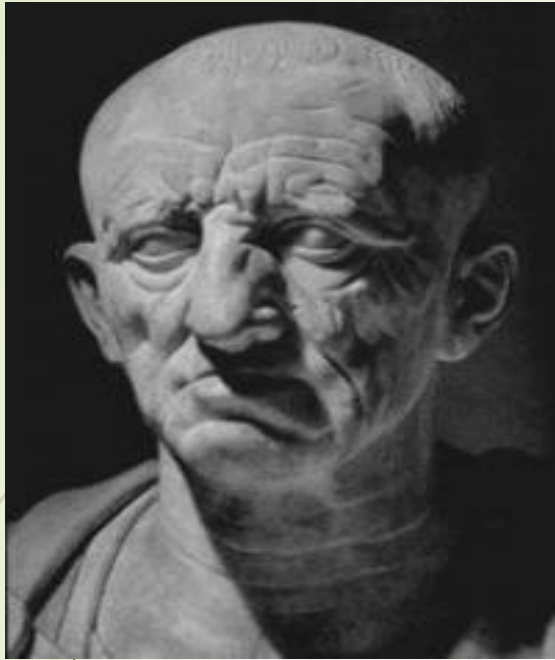
przybory do pisania, pochodzące z I wieku n.e.
Stylus, drewniana tabliczka i naczynia na atrament. Zbiory londyńskiego British Museum.

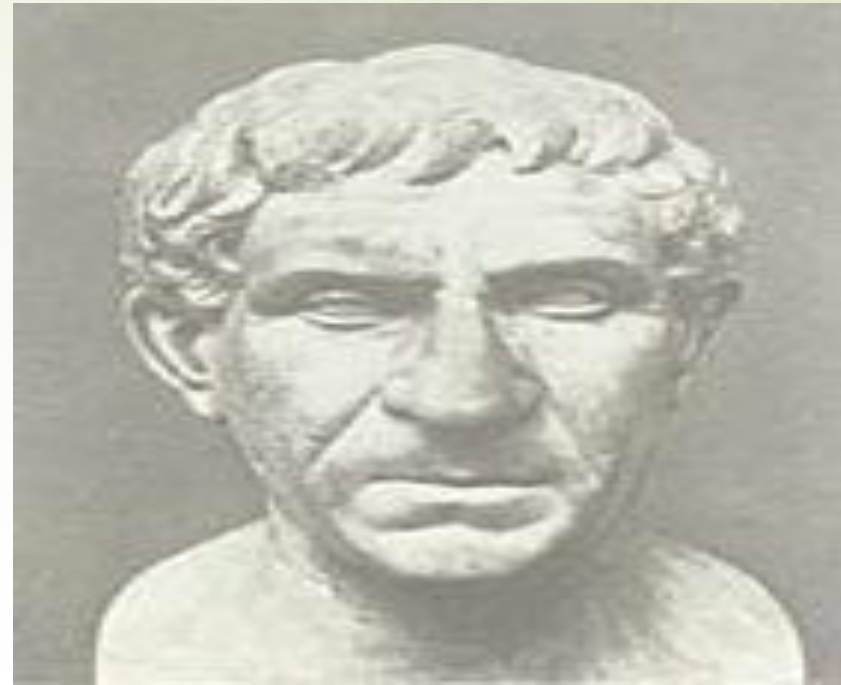

List albo sprawozdania często pisano na papirusie postępując się trzcinką lub metalowym piórem maczanym w sepii. Czytelnik mógł mieć sporo kłopotów z odcyfrowaniem tekstu. Zazwyczaj nie robiono przerw pomiędzy wyrazami, rzadko też stosowano znaki interpunkcji.

- Rzymianie często pisywali także codzienne listy na **wosku**. Wosk pszczele topiono i wlewano na płytkie zagłębienia na drewnianych tabliczkach. Kiedy stwardniał mogli wydrapywać w nim wiadomości ostrym stylusem.
- Generalnie do pisania Rzymianie używali pióra z trzciny z rozszczepioną końcówką, pióra z brązu, brązowe stylusy lub żelazne pokryte brązem.

Katon Starszy, mówca, polityk i pisarz rzymski. Wstawił się nieprzejednaną wrogością do Kartaginy i ciągłymi nawoływaniami do jej zburzenia.

Wergiliusz, wybitny rzymski poeta. Jego dzieło „Eneida” jest odpowiednikiem greckiej „Odysei”.

Architektura rzymska

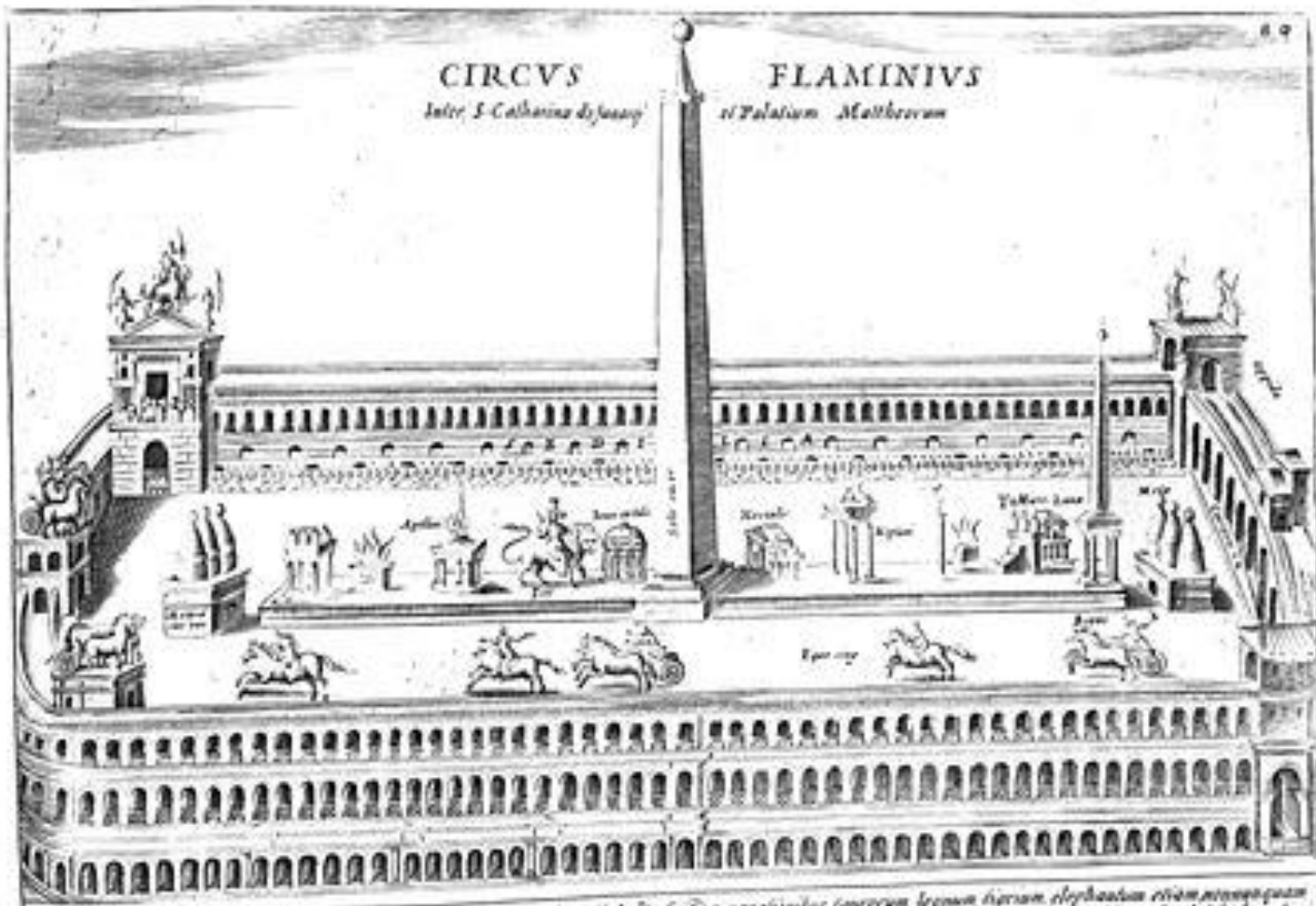
- Początki architektury rzymskiej są raczej proste, a sposób wznoszenia budowli można powiedzieć prymitywny, jak na ówczesne standardy.
- **W okresie wczesnej monarchii Rzym był miastem drewnianym, a do pokrywania dachów używano słomy.**
- Pierwsze rzymskie świątynie powstały podczas panowania etruskich królów, to wtedy Rzymianie nauczyli się **odlewać brąz oraz wypalać terakotę**. Jednak znaczenie Rzymu w świecie śródziemnomorskim było praktycznie żadne.
- Sytuacja się zmieniła, kiedy Rzym nawiązał liczne kontakty handlowe, rozpoczął ekspansję na półwyspie oraz zapoznał się z architekturą hellenistyczną, zwłaszcza Greków. Te czynniki w zdecydowanym stopniu wpłynęły na dalsze kształtowanie się architektury starożytnego Rzymu.

Rzym

Odejście od drewnianych budynków nastąpiło pod koniec III wieku p.n.e., kiedy to zaczęto wznosić murowane domy prywatne, wielkie kamienice czynszowe (*insulae*) oraz jednopiętrowe domy bogaczy.

- W tym okresie wokół Forum Romanum powstawać zaczęły budowle publiczne, co w krótkim czasie wyniosło to miejsce na główne centrum życia towarzyskiego oraz handlowego Rzymu.
- **Jedną z pierwszych takich budowli był wielki cyrk Flaminiusza z 221 roku p.n.e.**
- Od II wieku p.n.e. zaczęły powstawać pierwsze kryte hale (**curiae**) przeznaczone za zebrania sądowe i różnego rodzaju posiedzenia.

Fantazyjny grawerunek Circus Flaminius autorstwa Giacomo Lauro w 1641 roku.

https://hmn.wiki/pl/Circus_Flaminius

Circus Flaminius dicebatur quod esset in campo Flamio, erectus variis ludis, festis, venationibus leonum, tigrium, elephantum etiam, utrumquam cursum quoque quadrigarum, quae a permissis equis agebantur. Variis item spectaculis Circus iste et hic cernere solent in circulo circumdatus ad spectandum fore appellatur. Intra cum esset Commodus et Capitolia praesens locatus et agebatur saltedum ad aliquid de hoc equis, de cetero, erat praesentem in eadem plurima templa Vulcani, Iovis, Neptuni, et Neptuni, castelli et alia simul. Muri adificati a Fulvio Plautio qui ex Ambracia Natus in Mithram simulacris refecerat. An Plinius l. 26. c. 1. in eodem Circus fuisse pliniam et egressas stellas a Scipio etiam insigne factas una cum Marti, Coloni et simulacris Veneris, in templo Neptuni erat haec inscriptio ARACANTO AVG. LIB. ADITVO. A. DE S. NEPTUNI QVA. S. T. IS CIRCO FLAMINIO FLAVIUS ALCARIVS ET FALLANS CAS. N. SEP. ADIVTOR. A. RATONIA PATRI. FIDISSIMO. FEC.

Forum Romanum dosłownie znaczy „rynek rzymski” lub Forum Magnum. Był to najstarszy plac w Rzymie, u stóp Kapitolu i Palatynu, który stanowiło centrum polityczne i towarzyskie Rzymu okresu republiki. Jego blask przyćmiła dopiero budowa Forum Augusta i całego kompleksu forów cesarskich.

W VIII wieku p.n.e. teren późniejszego forum pokryty był bagnami i dopiero działania melioracyjne związane ze zbudowaniem kanału odwadniającego – Cloaca Maxima w VII wieku p.n.e. spowodowały, iż Rzymianie łaskawszym okiem spojrzeli na uzyskane tereny.

Forum Romanum, w tle wzgórze Palatyn, z lewej strony widoczny łuk triumfalny Septymiusza Sewera.

Amfiteatr Flawiuszów, Koloseum (Amphitheatrum Flavium, Colosseum) to potężna budowla o owalnym kształcie przeznaczona na igrzyska, które obejmowały zapasy, walki gladiatorów, walki z dzikimi zwierzętami oraz **bitwy morskie, tzw. naumachie**. Tradycja mówi iż w Koloseum mordowano chrześcijan, co upamiętniono krzyżem wewnątrz budowli. Teza ta jest jednak obecnie kwestionowana przez część naukowców.

Budowa Koloseum rozpoczęła się w około 70 lub 72 r. na polecenie założyciela dynastii Flawiuszów, cesarza Wespazjana, który nakazał wznieść tę budowlę na miejscu sztucznego jeziora ozdabiającego Domus Aurea („Złoty Dom”) cesarza Nerona. Wespazjan, który doszedł do władzy przez pucz wojskowy, chciał w ten sposób zaskarbić sobie względy ludu rzymskiego, niezbędne do konsolidacji zdobytej władzy. Jako sławny dowódca-zwycięzca – pogromca powstania żydowskiego w Palestynie, cesarz dysponował dużymi zasobami finansowymi oraz wielką masą jeńców-niewolników. Władca jednak nie doczekał otwarcia obiektu.

Circus Maximus najstarszy i największy cyrk starożytnego Rzymu.

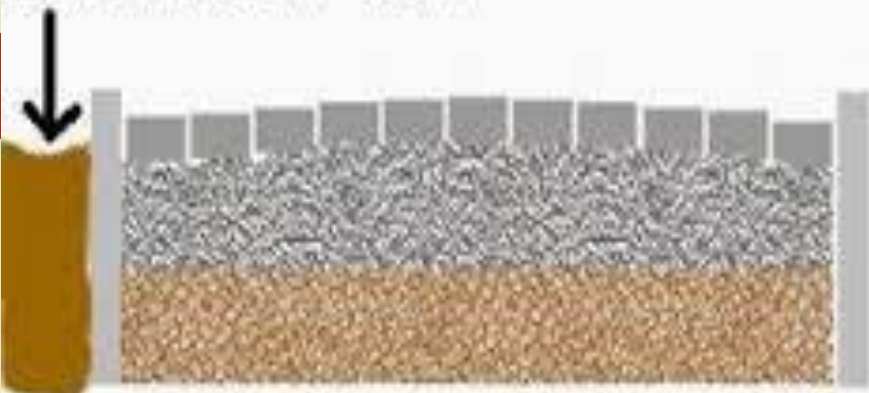

https://www.worldhistory.org/Circus_Maximus/

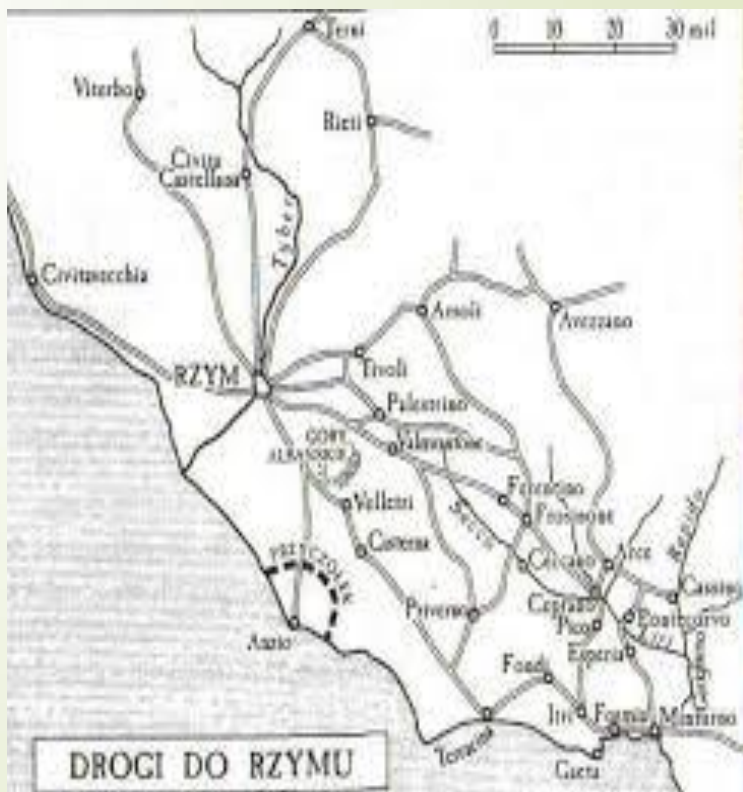
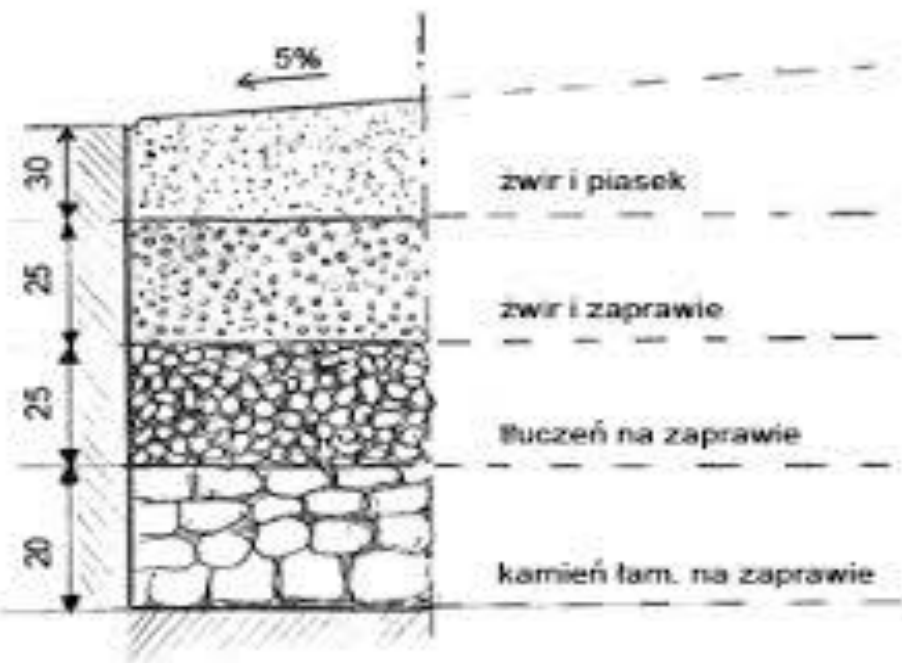
<https://www.podrozepoeuropie.pl/circus-maximus-rzym/>

- Wraz z ekspansją w Italii oraz poza nią Rzymianie zaczęli dostrzegać korzyści płynące z szeroko rozbudowanej **sieci dróg**.
- Niewykluczone że ideę zaczerpnięto od Kartaginy, która była jednym z niewielu państw stosujących tę nową wygodę. W państwie rzymskim miały one początkowo głównie charakter militarny, jednak w okresie pokoju sprawdziły się jako doskonałe szlaki handlowe.
- Miasta rzymskie posiadały **regularny plan**, ulice przecinające się pod kątem prostym oraz rynek stanowiący centrum.
- Rzymianie planowali wielkie zespoły miejskie za szczególnie zabudowę **rynku – forum**, przy którym były skupione najważniejsze budowle w mieście, które z początku były ustawione dość chaotycznie.

DRENAŻOWY RÓW

- KAMIENIE BRUKOWE
- KAMIENIE I ŻWIR
- DUŻE KAMIENIE I PIACH

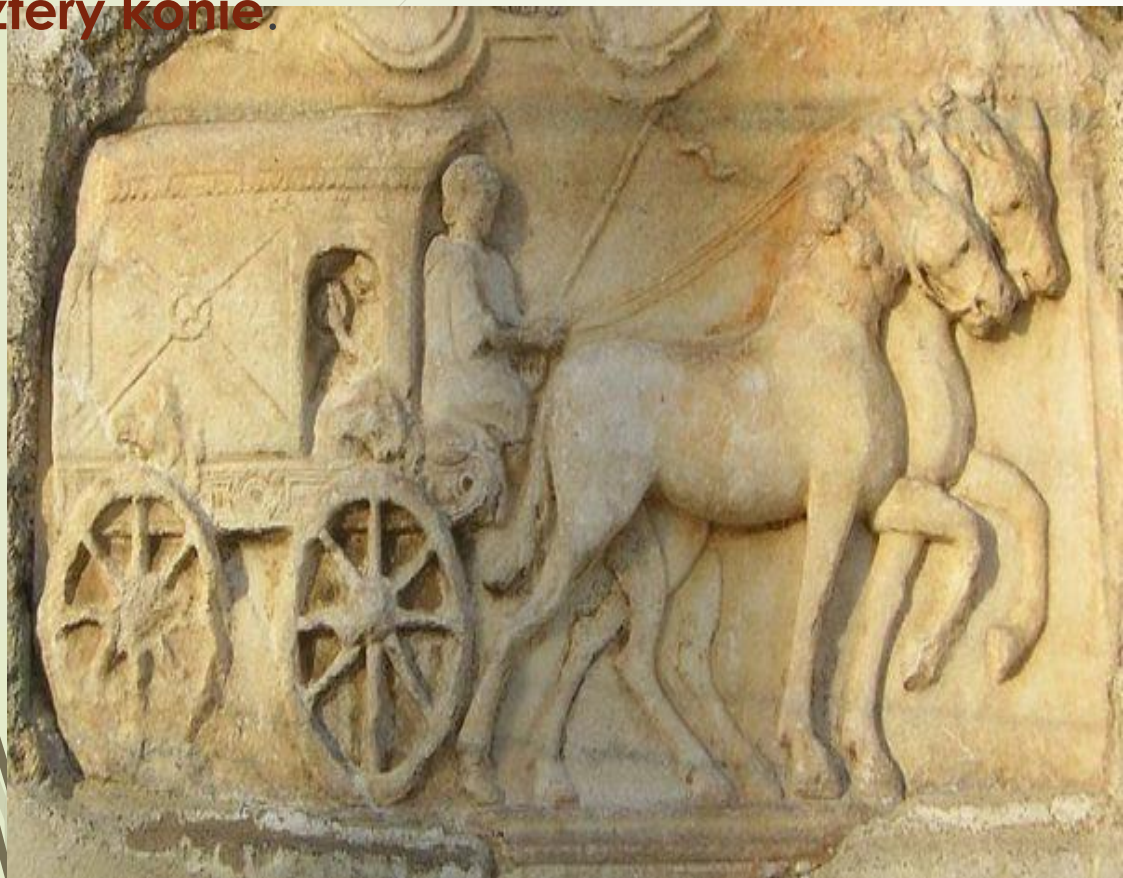

Drogi rzymskie

Podróże

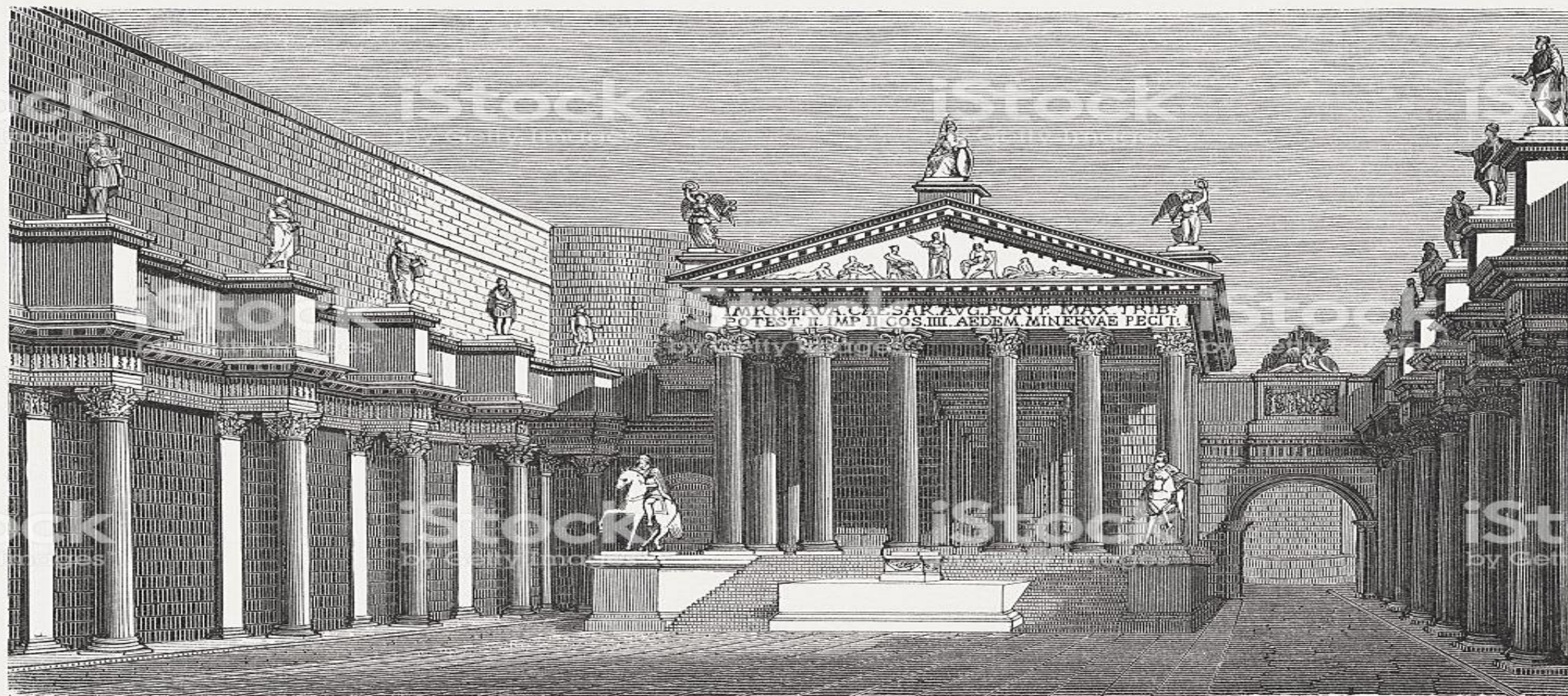
Relief rzymski ukazujący wóz ciągnięty przez cztery konie.

<https://imperiumromanum.pl/geografia/transport-podroze-w-starozytnym-rzymie/>

Forum Nerva Starożytnego Rzymu

- Dopiero w okresie cesarstwa zaczęto stosować **symetrie układów**. Architektura tego okresu miała charakter reprezentacyjny.
- Budynki odznaczały się dużą wielkością i różnorodnością porządków architektonicznych.
- **Rzymianie nowe techniki wznoszenia budowli zapożyczyli od Greków. Wprowadzono kolumnowe portyki, kształty budynków teatralnych i cyrku oraz style architektoniczne (dorycki, joński, koryncki), które mieszały ze sobą.**
- W fasadach kilkukondygnacyjnych budowli umieszczali często na parterze cięższe optycznie kolumny doryckie, wyżej smuklejsze jońskie, a na szczycie korynckie. Ich własnym wytworem były łuki triumfalne i kolumny. Rzymianie wzbogacili greckie porządki architektoniczne o arkady, będące łukami wspartymi na dwóch kolumnach.
- Ponadto stworzyli swoje własne porządki architektoniczne.
- Kolumny, belkowanie i arkady stały się z czasem charakterystycznymi elementami architektury monumentalnej starożytnego Rzymu.

Religia rzymska

Religia Rzymian była bardzo podobna do kultu greckiego. Również posiadała formę politeistyczną, a część bogów była zapożyczona od zdobytych państw np. Apollo występował i w Grecji i w Rzymie, jako bóg śpiewu, piękna i sztuki. Również, Rzymianie stworzyli odpowiedniki do bogów greckich tj. Zeus został zastąpiony przez Jowisza, Posejdon przez Neptuna, a Ares przez Marsa.

➔ **W 217 roku p.n.e. ustanowiono na wzór grecki kult 12 najważniejszych bogów (tzw. Consentes Dii): Jowisz, Junon, Neptun, Minerwa, Mars, Wenus, Apollo, Diana, Wulkan, Westa, Merkury, Ceres.**

➔ Gdy Rzym znalazł się pod wpływem prądów hellenistycznych zaszły duże zmiany w życiu religijnym Rzymian.

Bogowie rzymscy

JOWISZ

JANUS

MINERWA

MARS

WESTA

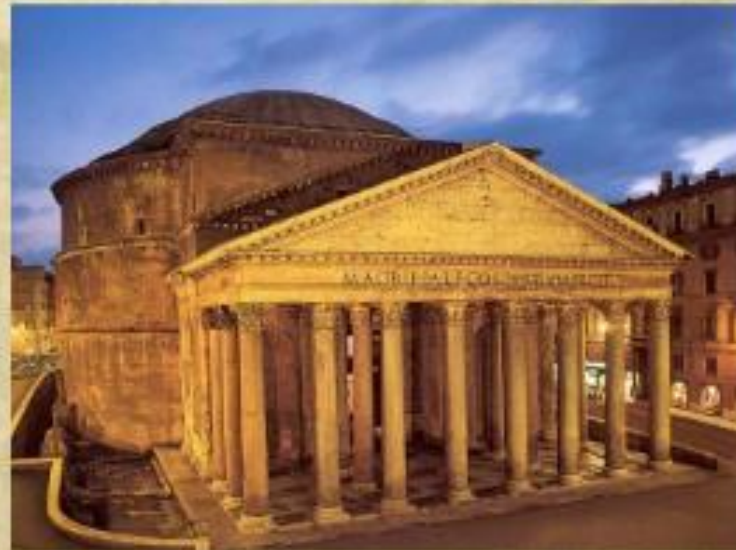

JUNONA

WENUS

Świątynie rzymskie

Świątynie rzymskie

a. Westy,

Wikipedia

b. Portunusa

Zanikała religia tradycyjna, a pojawiły się kultury bóstw wschodnich, m.in. **Kybele**, **Izidy**, **Mitry**, rozpowszechniła się astrologia i praktyki magiczne. Senat, nadużywając praktyk wróżbiarskich do celów politycznych, przyczynił się do obniżenia autorytetu kapłanów w społeczeństwie.

- Religia starorzymska nie była w stanie zaspokoić potrzeb ówczesnego człowieka. Jedni wśród przeciwności życiowych, szukali pociechy w nauce o szczęściu, w życiu pozagrobowym, inni w systemach filozoficznych.
- W zamierzeniu władców rolę czynnika zespalającego ludy imperium miał odegrać kult cesarza. Pojawiły się tendencje monoteistyczne.

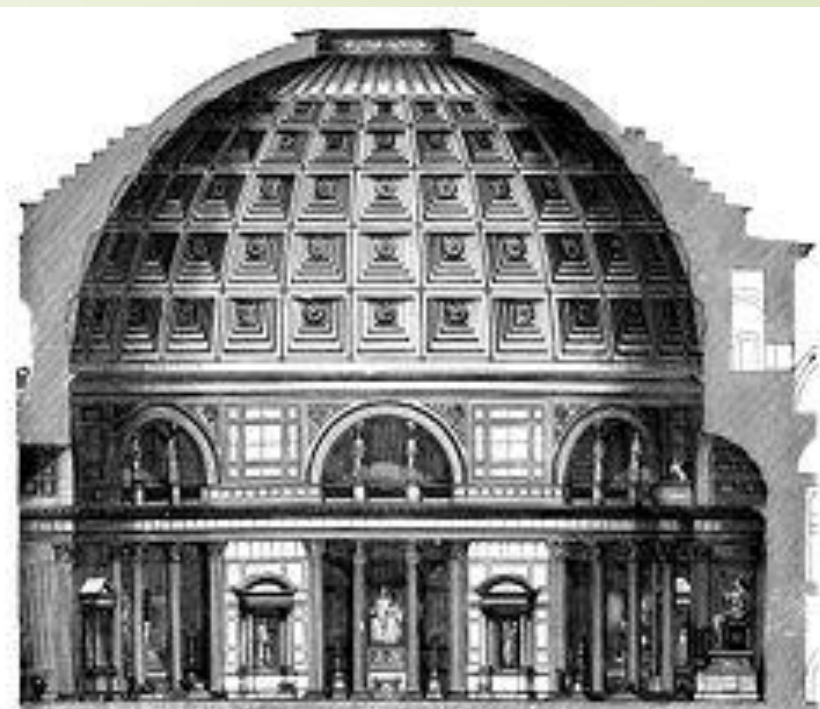
➤ Gruntowną reformę i odnowę starego systemu przeprowadził cesarz August, który sam został członkiem wszystkich grup kapłańskich -
pontifexa maximusa i augura

- Chociaż wcześniejsze obrzędy miały niewiele wspólnego z moralnością – były one w zasadzie „załatwianiem interesów” z niewidzialnymi siłami, przy którym człowiek składał odpowiednie postugi bogom, a w zamian otrzymywał ochronę – kładły one nacisk na pobożność i religijną dyscyplinę, zostały więc wykorzystane przez Augusta jako środek zabezpieczający wewnętrzny porządek.
- W tym okresie opublikowanie Eneidy przez Wergiliusza spopularyzowało legendę o założeniu Rzymu przez trojańskiego bohatera Eneasza.
- Pomimo reform wprowadzonych przez Augusta, religia w imperium zaczynała coraz silniej koncentrować się wokół domu panującego, i ostatecznie zaczęto wynosić zmarłych cesarzy do boskiego statusu.

Fresk z grobowca augura

- Ubóstwianie takie zaczęło się jeszcze przed ustanowieniem cesarstwa w osobie Juliusza Cezara. Także cesarzy Augusta, Klaudiusza, Wespazjana i Tytusa wyniesiono do boskiego statusu, a po panowaniu Marka Kokcejusza Nerwy(96-98 n.e.) już tylko niewielu cesarzy nie zostało ubóstwionych.
- W pojęciu innych ludów Rzymianie uchodzili za pobożnych, ich stosunek do bogów był bardzo poważny, ale też i praktyczny. Opierał się jakby na dwustronnej umowie: „daję ci, abyś mi dał” (do, ut des). Co ciekawe Rzymianie uważali pszczoły za świętych postaćców bogów.
- **Religię rzymską cechowała tolerancja wobec innych wierzeń i specyficzna „gościnność”.**
- W czasie wojny Rzymianie modlili się do bóstw nieprzyjacielskich, aby opuściły oblegane miasto i zechciały zamieszkać w Rzymie. Ta „gościnność” jednak otwierała szeroko drogę innym wierzeniom i przyśpieszyła przemiany w religii rzymskiej.

**Panteon
w Rzymie**

Akwedukty

- Konieczność zaopatrzenia w wodę mieszkańców Rzymu dała początek budowie wodociągów oraz akweduktów, które ją sprowadzały z pobliskich gór.
- Pierwszym akweduktem był **Aqua Appia powstały w 312 roku p.n.e.** Z czasem wraz z ekspansją terytorialną akwedukty zaczęły powstawać masowo w całej Italii. Lokowano je przy większych ośrodkach miejskich.
- Do najważniejszych wodociągów w tym okresie należał **aqua Marcia**, wzniesiony w 144 roku p.n.e. przez **Kwintusa Marcjusza Reksa**. Jako jedyny z zachowanych wodociągów jest czynny do dziś.
- Te wielkie konstrukcje oparte zostały na technice budowy mostów w celu wyrównania różnic wysokości terenu.

Starożytny Rzym był zaopatrywany przez sieć akweduktów liczącą 420 km, z czego tylko 47 km przebiegało nad powierzchnią ziemi.

Sieć ta dostarczała milion metrów sześciennych wody źródlanej na dobę.

Pont du Gard, jeden z najlepiej zachowanych akweduktów. Wodociąg został zbudowany w latach 26 p.n.e. – 16 p.n.e. na polecenie Agrypy, któremu poświęcono inskrypcję na moście.

Aqua Appia jest najstarszym akweduktem w Rzymie.

Przykładem kunsztu Rzymian było np. dziewiętnaście akweduktów zaopatrujących Rzym w wodę pitną.

- Ostatni okres republiki przyniósł Rzymowi zupełnie nowy wygląd.

W stolicy powstawały wspaniałe budowle, jak np. **świątynia Jowisza zbudowana w stylu toskańskim.**

W I wieku p.n.e. ambitni wodzowie chcący zyskać sobie sympatię ludu za łupy wojenne wznosili w Rzymie świetne konstrukcje. I tak zniszczoną w wyniku pożaru świątynię Jowisza odbudował Sulla,

- **Pompejusz Wielki wznosił pierwszy kamienny teatr, a Cezar zbudował własne forum – Forum Cezara.**
- Niesamowicie wzbogacająca się na wojnach arystokracja zaczęła wznosić wytworne wille okrażone pięknymi ogrodami.
- Wtedy też miasta rzymskie otaczano murami obronnymi z bramami i wieżami.

Świątynia Jowisza Najlepszego
Największego, Boga Bogów.

- Rzymianie posługiwali się bardzo wydajną, choć niezbyt odkrywczą technologią.

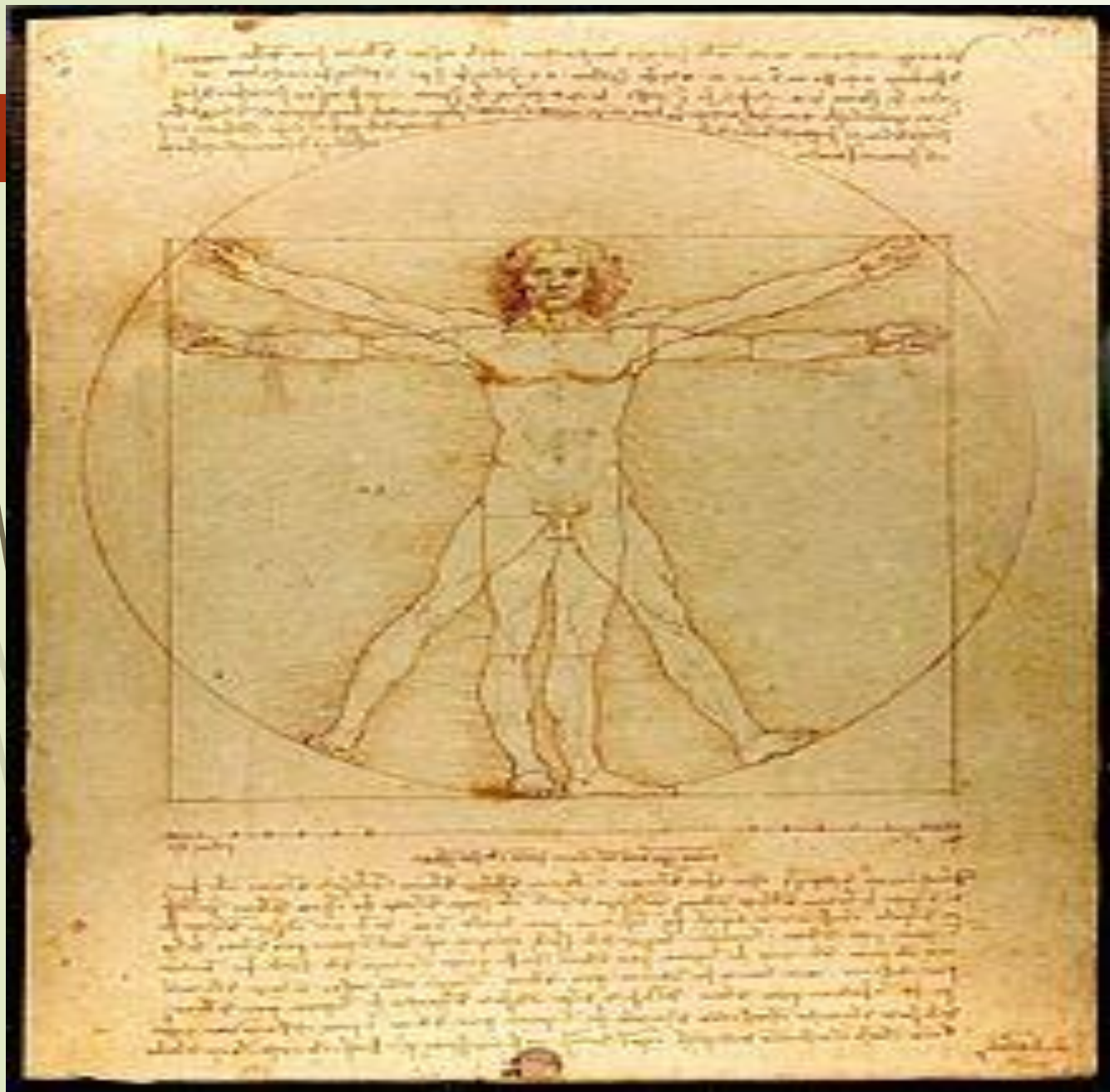
Mieli lepszy sprzęt budowlany niż Egipcjanie, między innymi **kołowroty, dźwigi i żelazne narzędzia**, których budowniczowie piramid nigdy nie posiadali.

- Z drugiej zaś strony nie dysponowali niczym, co wykraczałoby poza greckie osiągnięcia w tej dziedzinie.
- **Używali wielu materiałów, które w większości były już od dawna stosowane na Wschodzie. Właśnie tego wieku Rzymianie przejęli wynalezione nowe materiały budowlane: cegłę oraz zaprawę cementową (murarską). Wyjątek stanowił beton, oryginalny rzymski wynalazek, który pozwolił na wznoszenie budynków o nowym kształcie.**
- Ponadto wynalezienie **kopuł** pozwoliło Rzymianom stać się pierwszymi, którzy nie potrzebowali rzędów kolumn do podtrzymywania szeroko rozpiętych stopów.
- Jedną z największych i najstynniejszych budowli, w których wykorzystano kopułę był **Panteon** w Rzymie. Zapożyczono z tamtych rejonów także łuki oraz wielkie sklepienia, które znacznie ułatwiły budowę większych budowli.
- Sklepienia stosowano przede wszystkim w budownictwie świątynnym oraz w monumentalnych budowlach użyteczności publicznej.
- Pod koniec I wieku p.n.e. zaczęto stosować **marmur** wydobywany w północnej Italii, w Carrarze. Obok kamienia stał się jednym z najpopularniejszych materiałów. Kres republiki oraz początek pryncypatu miał wprowadzić państwo rzymskie w nowy, lepszy okres architektoniczny.

- Domy budowane były podobnie jak greckie, tzn. posiadały atrium i perystyl.

Budowano także wille, a w miastach powstawały kamienice czynszowe mieszczące sklepy i warsztaty na parterze, a mieszkania na wyższych kondygnacjach.

- W I wieku p.n.e. (lata 20 – 10 p.n.e) **Marek Witruwiusz Polio**, rzymski architekt i inżynier wojenny, napisał traktat zatytułowany: „**O architekturze ksiąg dziesięć**”, który oprócz architektury antycznej opisał budowę zegarów wodnych i machin wojennych.
- Witruwiusz był konstruktorem machin wojennych za panowania Juliusza Cezara i Oktawiana Augusta.
- **Stworzył także tzw. człowieka witruwiańskiego, czyli wizerunek nagiego mężczyzny wpisanego w okrąg i kwadrat, symbolizujące ruch. Później własną wersję tego wizerunku upowszechnił Leonardo da Vinci. Dzieło Witruwiusza zostało odkryte w 1415 roku i było przewodnikiem dla architektów renesansowych.**
- Dzieło to jest dzisiaj bezcennym źródłem wiedzy o architekturze i sztuce budowlanej starożytnych Greków i Rzymian.
- Witruwiusz opisuje w nim szczegółowo zarówno greckie porządki klasyczne, jak i ich rzymskie odmiany. Opisy były uzupełnione odpowiednimi ilustracjami – rysunki oryginalne nie zachowały się jednak.
- Omówione zostały również szeroko zasady stosowane przez Rzymian przy planowaniu miast i wznoszeniu budowli.

Rysunek autorstwa Leonarda da Vinci upowszechniony przez niego około roku 1490

Witruwiusz charakteryzuje ludzką sylwetkę jako będącą głównym źródłem proporcji klasycznego porządku architektonicznego. W tym przypadku zwrócono uwagę na fakt, że wysokość dorosłego człowieka równa się w przybliżeniu szerokości jego rozstawionych ramion.

Termy rzymskie

- Termy (thermae albo balnea) były to łaźnie złożone na kompleks obiektów ulokowanych na rozległym terenie, dostępnych dla wszystkich, zarówno ludzi wolnych jak i niewolników, dla bogaczy i biednych o określonych godzinach.
- Opłata za korzystanie z term była bardzo niska. Okresowo była znoszona przez cesarza w drodze łaski, aby tym samym zjednać sobie lud rzymski. W zasadzie termy były dostępne dla wszystkich, choć najczęściej istniał podział, który ściśle określał godziny kąpieli chorych, kobiet i mężczyzn.
- **Łaźnie były stałym elementem życia towarzyskiego w miastach rzymskich. Budowano je głównie z pieniędzy państwowych, jednak często ich budowę zlecały prywatne osobistości.**
- Termy występowały zarówno przy willach arystokracji i w obozach rzymskich (castra). Tym samym wyróżniało się łaźnie publiczne oraz prywatne.
- Przy wejściu do term, w westybulu, czyli przedsionku niejaki casparius przyjmował od wchodzących pieniądze oraz kosztowności.
- Termy rzymskie z pewnością były jednymi z ulubionych miejsc, w których Rzymianin mógł zrelaksować swoje ciało.
- Tepidarium było prawdopodobnie pierwszym z odwiedzanych przez kąpiących się miejsc i stanowiło swoisty wstęp do dalszych gorących (caldarium) bądź zimnych (frigidarium) kąpieli.

- W skład pomieszczeń wchodziły:
 - szatnie (apodyterium)
 - baseny z zimną wodą (frigidarium)
 - mała ogrzewana sala przygotowująca organizm do zetknięcia z wyższą temperaturą (tepidarium)
 - baseny z gorącą wodą (calidarium)
 - łaźnie: sucha (laconicum) lub parowa (sudationes)
 - sale masażu (oleoterion), w których namaszczano ciała olejkami
 - sala do wypoczynku (tepidarium).
 - **Poza tymi pomieszczeniami, w skład term wchodziły także takie pomieszczenia, jak boiska, sale gimnastyczne (gimnazjony), stadiony, sale do masażu, sale do nacierania oliwą i pachnidłami, ekседry i portyki przeznaczone dla dyskutujących, rozmawiających czy przysłuchujących się recytacjom poetów i mówców.**
- W termach znajdowały się także **biblioteki, pokoje muzyczne, bufety oraz sale gier w kości.**
- Obiekty rozmieszczone były wśród zieleni. Same pomieszczenia miały bogatą dekorację.
- Ściany wykładane były marmurem, zdobione malowidłami, a posadzki pokryte były mozaikami. W pomieszczeniach ustawiano rzeźby, zieleń i wszelkie elementy wystroju.

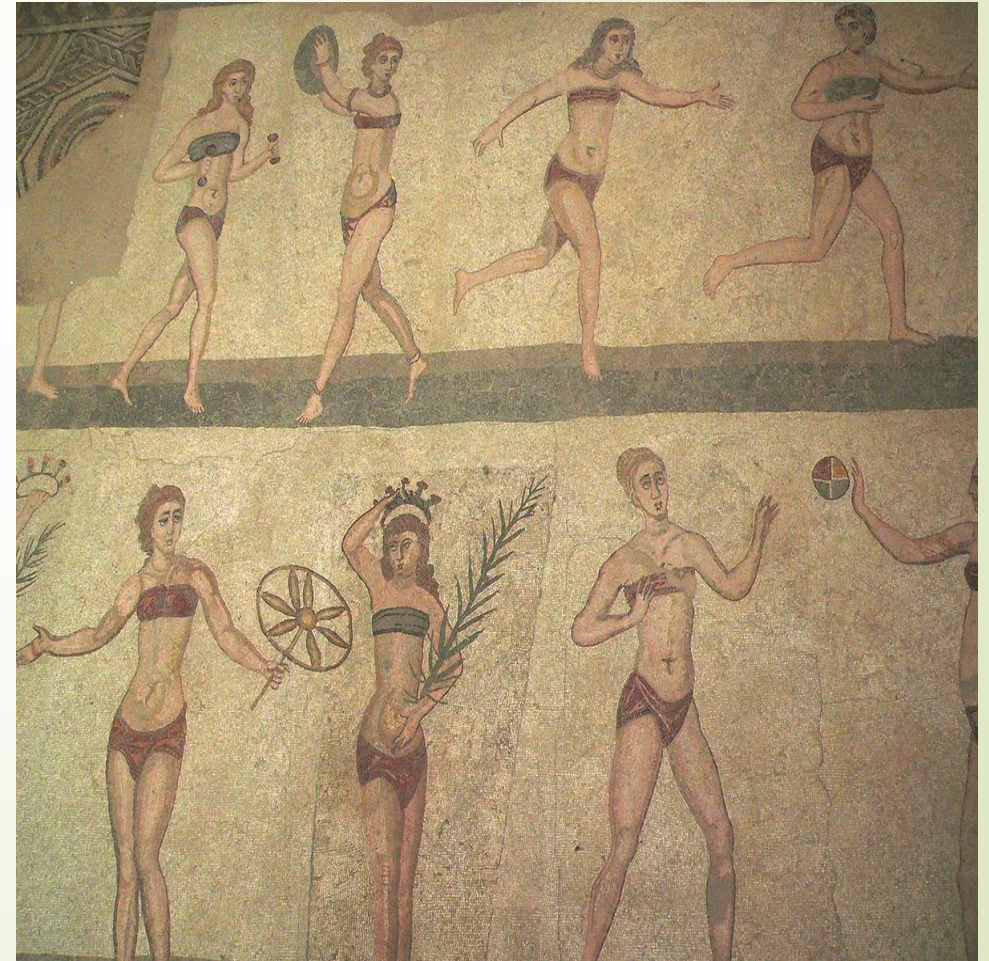
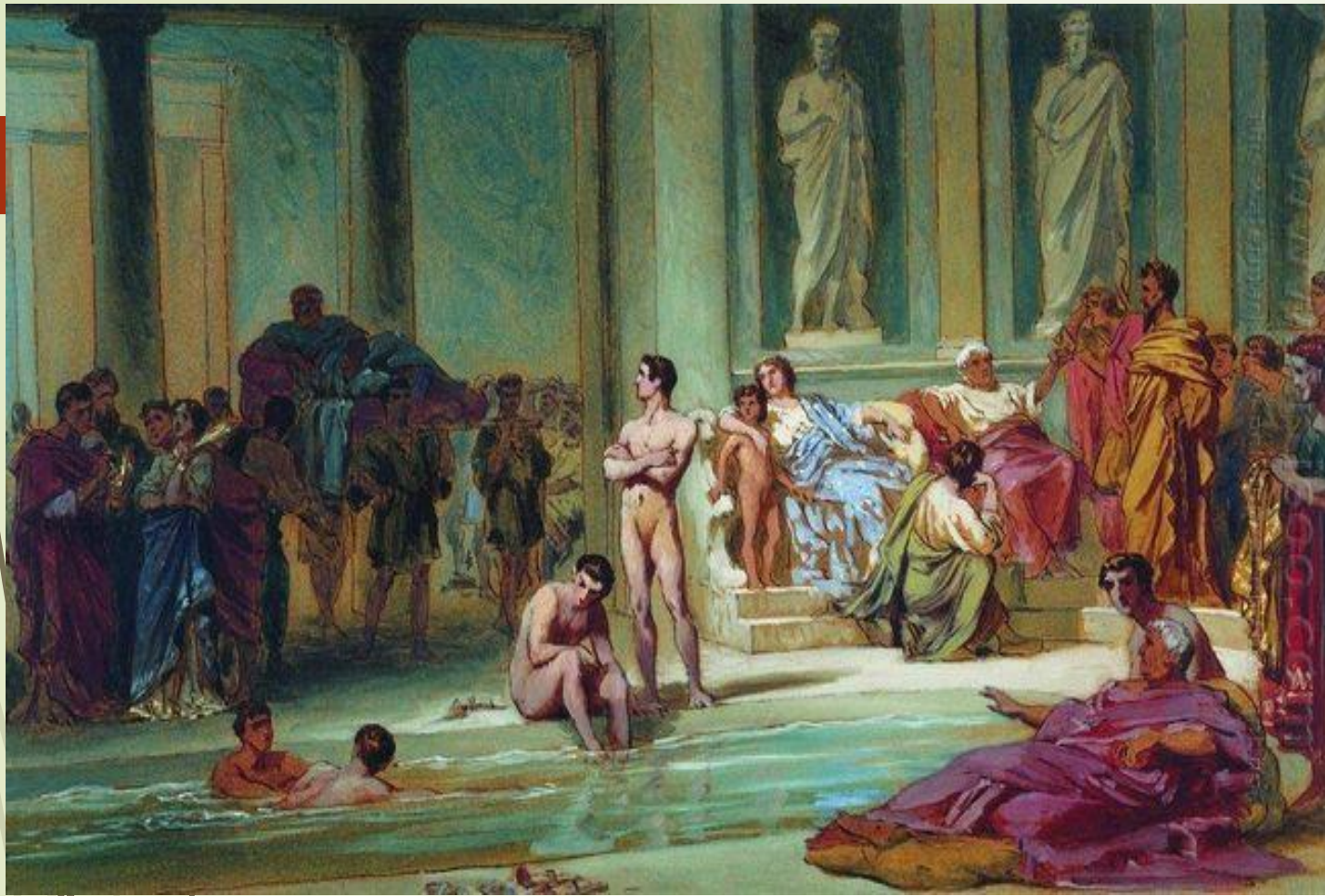
Łaźnie rzymskie w Bath w Anglii.

Największymi łaźniami w cesarstwie były założone w **216 roku n.e. termy Karakalli**, w których jednocześnie mogło przebywać 1500 osób. Plan kąpeli był następujący: po wejściu wstępowało się do łaźni, następnie do ogrzewanej sali tepidarium, przygotowującej ciało na gorące kąpiele w caldarium. Zimnych kąpeli zażywano we frigidarium. Ponadto do dyspozycji gości były prysznice, baseny pływackie, łaźnie parowe. Rzymianie mogli się poszczycić oryginalnymi wynalazkami, m.in. akweduktami doprowadzającymi wodę z górskich źródeł do miasta, systemem centralnego ogrzewania ciepłym powietrzem przestrzeni pod podłogą czy toaletami ze sfontankami.

Termy rzymskie - freski

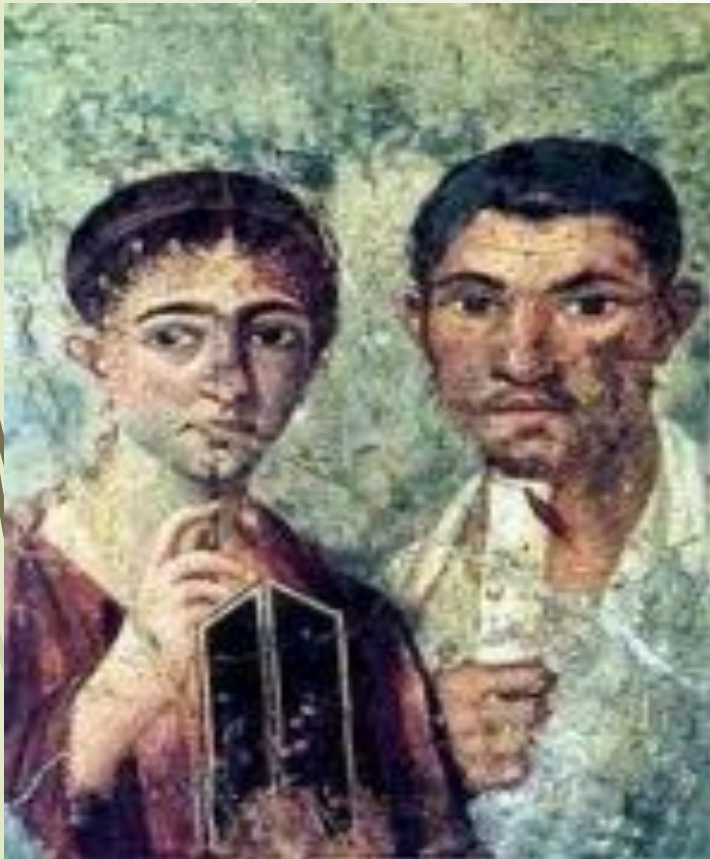
Malarstwo rzymskie

- Malarstwo rzymskie jest w przeciwieństwie do architektury Rzymu mało znane. Na przykład malarstwo ścienne znane jest jedynie z nielicznych zachowanych przykładów oraz przekazów pisemnych. Malarstwo sztalugowe, które choć jak wiemy z tekstów źródłowych było popularne, nie przetrwało do dziś zupełnie.
- Malarstwo rzymskie to początkowo **głównie pejzaże** przedstawiające podbite miasta, malowane na planszach niesionych podczas pochodów triumfalnych.
- Przed II wiekiem p.n.e. domy rzymskie były raczej skromnie dekorowane. Duży skok w rozwoju sztuki rzymskiej nastąpił po podboju Grecji i napływie sporej ilości dzieł sztuki z tego obszaru. Sztuka rzymska narodziła się wtedy po raz drugi, tym razem pod wpływem zwyciężonych.
- W malarstwie rzymskim panował styl egipski, a od połowy I wieku n.e. – iluzjonistyczny.
- wyróżniał się swoją dekoracyjnością i późniejszym szerokim zastosowaniem malarstwa iluzjonistycznego. Cel, jaki przyświecał tego rodzaju dekoracji podyktowany był względami praktycznymi: **przestrzenne malarstwo miało powiększyć optycznie dość ciasne pomieszczenia.**
- Wrażenie przestrzeni uzyskiwano właśnie dzięki zastosowaniu malarstwa iluzjonistycznego; **stwarzając bądź iluzje powiększenia wnętrza, bądź też jego „otwarcia” na ogród, czy szerszy pejzaż okolicy.**
- **więc „okna” przez które widoczne był krajobraz – często zresztą na pierwszym planie umieszczano, znane już z pierwszego stylu roślinne girlandy podwieszane między kolumnami owych „okien”. Powstawało wówczas wrażenie głębi, a tworzone kompozycje miały dwa – trzy plany.**

- **Najwspanialsze malowidła odkryto w domach miast zniszczonych przez wybuch Wezuwiusza w 79 roku n.e. i od jednego z nich nazwano pompejańskim (miasto Pompeje).**

Pokrywały one ściany pokojów i atriów.

- Przedstawiały one krajobrazy, sceny z ludźmi w bujnej zieleni, martwe natury, egzotyczne zwierzęta, sceny z greckiej mitologii, a także malowidła przedstawiające architekturę otwierającą przed patrzącym złudzenie głębi.
- Portret pary małżeńskiej z drugiej połowy I wieku n.e. (styl trzeci lub czwarty) i Martwa natura

Mozaika rzymska

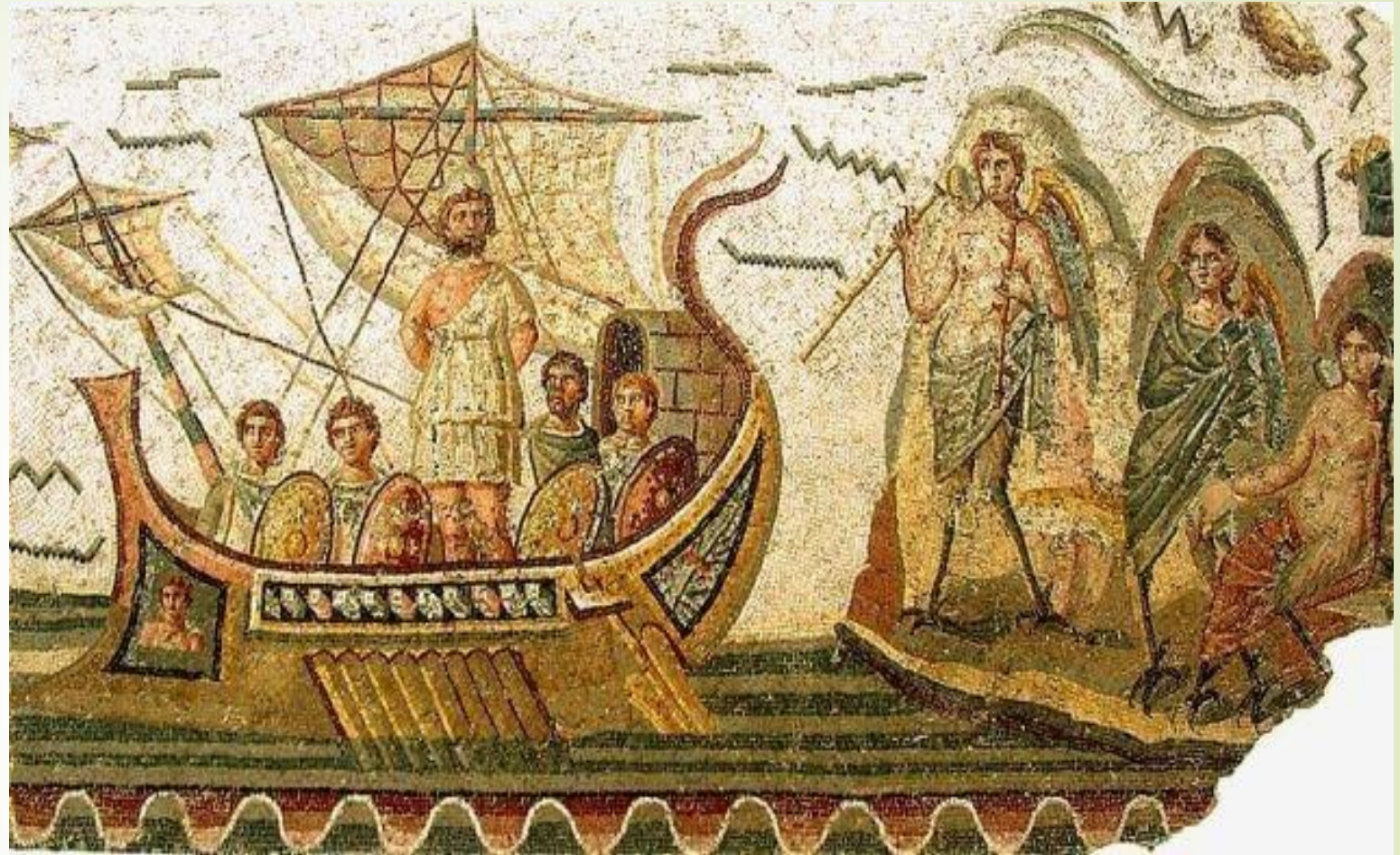
Rzymska technika mozaikowa cieszyła się bardzo dużą popularnością w państwie rzymskim.

Z kolorowych, marmurowych (lub kostek szklanych) kwadracików układano na podłogach lub ścianach różnorodne wzory. Technika tą stosowano również we wczesnych czasach chrześcijaństwa.

- Mozaika rzymska rozwijała się dwutorowo: powstawały czarno-białe kompozycje w stylu italskim i kolorowe w stylu hellenistyczno-wschodnim.
- Wielkość kostek i styl ich układania zależały od panującej mody.
- Czasami stosowano tessery o boku ok. 1 cm, innym razem zaledwie milimetrowe. Im mniejsze były kostki, tym precyzyjniej można było odtworzyć światłocienie i perspektywę.
- Technikę układania mozaik z najdrobniejszych tesser zwano opus vermiculatum, od łacińskiego słowa vermis – „robak”.
- Najwspanialsze przykłady zachowały się w Herkulanum, Stabie i Pompejach, które zniknęły pod popiołem Wezuwiusza w 79 roku n.e. i są datowane na III wieku p.n.e. Słynna mozaika przedstawiająca bitwę pod Issos, z wizerunkiem Aleksandra i Dariusza, wygląda jak malowidło. Zachowały się także przykłady rzymskich mozaik w Ostii, Syrii, Dacji, Nadrenii, Hiszpanii i miastach północnej Afryki.

Rycina przedstawia fragment bogatych mozaik w Piazza Armerina z IV wieku n.e. pokazujących dwoje muzykantów występujących w cyrku.

Mozaika ukazująca podróż Odyseusza z Kartaginy.

Rzeźbiarstwo rzymskie

- Rzeźba rzymska można powiedzieć, że rodziła się dwukrotnie. Pierwszy okres to wpływy etruskie a drugi, to czas związany z przejściem wielu cennych dzieł greckich po podbojach dokonanych w II wieku p.n.e.
- Początki rozwoju rzeźby rzymskiej przyjmowane są zazwyczaj na koniec II wieku p.n.e. Tworzone były na zapotrzebowanie możnych, kolekcjonujących dzieła sztuki.
- Dla zaspokojenia stale rosnącego popytu zaczęto wytwarzać kopie mniej lub bardziej wiernie oddające pierwowzory. Początkowo kopie powstawały w warsztatach greckich, później w różnych miastach Azji Mniejszej, w końcu także w samej Italii, szczególnie po odkryciu dużych złóż marmuru w Carrarze.
- Kopiowano także posągi oraz tworzone z nich całe grupy wzorowane często na pojedynczych postaciach. Rzeźby te służyły przede wszystkim do dekoracji wnętrz i ogrodów. Z wzorowania się na greckiej rzeźbie sakralnej, powstała rzeźba dekoracyjna o tematyce mitologicznej. Kopiści na ogół nie podpisywali swoich dzieł.

Do rzeźbiarzy zajmujących się rzeźbiarstwem należeli:

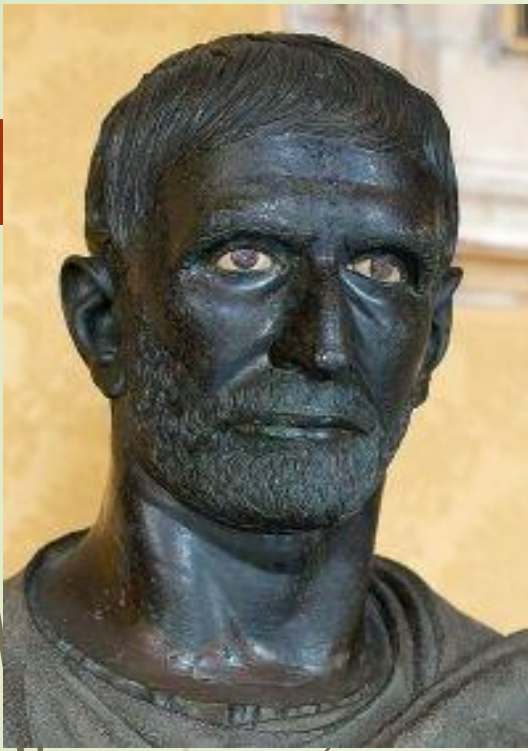
Pazyteles – Grek pracujący na południu Italii w latach 60 – 40 p.n.e. Jego uczniem był Stephanos, który z kolei wykształcił Menelaosa. Obaj byli Grekami.

- **Salpion, Sosibos, Pomtione – Ateńczycy żyjący na przełomie er.**
- Wytwarzali przede wszystkim pięknie rzeźby w formie naczyń, których przeznaczeniem była dekoracja obiektów architektonicznych. Od miejsca ich działalności, rzeźby, fryzy, ołtarze o podobnej w formie dekoracji określane są jako neoattyczne.

- Jeżeli chodzi o rzeźby to w starożytnym Rzymie wytworzył się rynek na greckie dzieła sztuki.
- zabrakło greckich oryginałów, rozwinął się rynek kopii.

Figury greckich bogów, stały się wzorem dla posągów rzymskich władców – ustawianych w miejscach publicznych i pełniących funkcje propagandowe.

- Szczególną rolę propagandową relief historyczny zaczął pełnić z objęciem władzy przez Oktawiana Augusta.
- Dobrym przykładem może być słynny posąg Oktawiana Augusta z Prima Porta. Ukazany zostaje jako wódz, przemawiający do swojej armii. Sposób ukazywania cesarza i jego rodziny miał przyczynić się do uzasadnienia skupienia władzy w jego rękach oraz w przyszłości pozwolić na jej przekazanie swoim następcą. Stąd eksponowanie jego zasług oraz próba tworzenia legendy o boskim pochodzeniu jego rodu.
- Portret rzymski podzielono na dwie grupy. Pierwsza z nich, to występujące wcześniej przedstawienia całych postaci stawiane dla uczczenia ludzi zasłużonych dla kraju. W III-II wiku p.n.e. wykonywano odlewy w brązie i stawiano je na miejskich placach, zwłaszcza na Forum Romanum.
- Około I wieku p.n.e. pojawiły się posągi wykonane z kamienia. W konwencji tej wykonywano portrety postaci historycznych, czasem legendarnych oraz osób współczesnych twórców. Przedstawiane postacie mimo podobieństwa do osób portretowanych były idealizowane.
- **Dodać należy, że rzeźbiarze rzymscy starali się oddać realia w jak najlepszym porządku. Nie polegało to na upiększaniu twarzy, dodawaniu muskułów lub dorabianiu włosów.**
- **Często osoba pozująca posiadająca wystarczającą władzę, by wydawać kary, mogła posądzić swojego rzeźbiarza o nie przestrzeganie „naturalnych reguł” i skazać go na ścięciu lub tortury. Bardzo podobne obowiązki posiadali artyści w Anglii w XVII wieku.**

Uważa się że to popiersie, znajdujące się w Muzeum Kapitolińskim, przedstawia Lucjusza Juniusza Brutusa, pierwszego konsula Rzymu.

Ołtarz Pokoju - (Ara Pacis), jest potwierdzeniem boskości rodu Julianów i wywodzenia się ich z mitu o Romulusie.

Największą ozdobą kolumny Trajana jest relief wykonany na wstędze opasującej kolumnę w 23 skrętach. Przedstawiono na nim historię wojny z Dakami od chwili przygotowań do niej aż do zwycięstwa. Dwie kampanie rozdziela wizerunek Wiktorii.

Wynalazki i osiągnięcia rzymskie

- Za czasów Herona z Aleksandrii (ok. 10 – ok. 70 rok n.e.) skonstruowano pierwszą pompę strażacką. Następnie po pożarze Rzymu w 64 roku n.e. cesarz Neron zorganizował Vigiles, czyli **oddziały strażackie**. Rzymianie udoskonalili **prawodawstwo**, byli twórcami pierwszego wyczerpującego systemu prawnego, a współczesne terminy prawnicze pochodzą z okresu ich kultury.
- Stosowano i upowszechniono numerację rzymską.
- **Za czasów Juliusza Cezara przeprowadzono reformę kalendarza, który został nazwany od jego imienia juliańskim. Nowość polegała na wprowadzeniu co 4 lata roku przestępnego, który był dłuższy o 1 dzień. Kalendarz ten obowiązywał w Europie do końca XVI wieku, a w niektórych państwach nawet do XX wieku.**
- Z kultury rzymskiej przyjęliśmy alfabet łaciński.
- Dzięki cementowi można było budować **stałe mosty na** dużych rzekach np. Dunaju. Rzymianie budowali mosty łukowe, jako materiału budulcowego używali kamienia,
- Udoskonalono system urządzeń kanalizacyjnych, za pomocą którego odprowadzano ścieki i nieczystości poza obręb miasta.
- Wybudowano po raz pierwszy publiczne **szalety**. cegły i drewna.
- Rzymianie budowali także doskonałe **drogi**. Rzymskie drogi miały grubą warstwę kamiennej nawierzchni, zapewniającą stabilność i wytrzymałość na obciążenie. Dążyły do linii prostych i dlatego często były górzyste. Drogi rzymskie były przez wiele stuleci głównymi arteriami europejskiego transportu – nawet dziś wiele dróg przebiega po ich trasach.
- Rzymianie stosowali **także maszyny wojenne** (Grecy także), aby wygrywać bitwy. Grecka katapulta potrafiła miotać kamieniami. Rzymianie stworzyli zaś nowy rodzaj katapulty, tzw. **balistę**, która w odróżnieniu od katapulty wystrzeliwała strzały a nie kamienie.

Filozofia

Ważnym osiągnięciem Rzymian z pewnością była filozofia. Wprawdzie Rzymianom starej daty odpowiadał bardziej system **filozofii stoickiej**, która podkreślała rolę obywatela w stosunku do państwa, jednak w okresie wojen domowych (I wiek p.n.e.) ideał **filozofii epikurejskiej**, życia wolnego od obowiązków, znalazł wielu zwolenników.

- Zalety tej filozofii opiewał jeden z najwybitniejszych poetów rzymskich, Tytus Lukrecjusz Karus. W poemacie „**O naturze wszechrzeczy**” dał on obraz filozofii, która miała człowiekowi znużonemu współczesnością ukazać szczęśliwszą perspektywę, wolność od strachu, od zabobonu. Jednakże poza tym jednym wyjątkiem Rzymianie nie stworzyli żadnego oryginalnego systemu filozoficznego, ograniczając się do uzgodnienia różnych poglądów zapożyczonych z istniejących szkół filozoficznych i przyjęcia z nich tylko tych, które wydawały się im najstuszniesze. Kierunek ten zwał się **eklektyzmem**, a jego najwybitniejszym reprezentantem był Cynceron, słynny mówca i teoretyk wymowy.
- **Najbardziej znanymi filozofistami byli: Lucjusz Anneusz Seneka, Epiktet, Dion z Prusy i cesarz Marek Aureliusz.**
- W III w. za sprawą Plotyna wykształciła się **filozofia neoplatońska**. Był to system filozoficzny o charakterze filozoficzno-religijno-mistycznym, który łączył elementy platonizmu, stoicyzmu, pitagoreizmu oraz naukę Arystotelesa. Neoplatonizm głosił, że celem człowieka powinno być wzniesienie się jego duszy do Boga poprzez ekstazę i zachwyty. Ten kierunek filozoficzny szerzył się głównie wśród ludzi wykształconych i wrogo nastawionych do chrześcijaństwa.

Retoryka

Rozwój retoryki w Rzymie wywołany był tak samo jak w Atenach przez stosunki cechujące miastopństwo.

Retoryka potrzebna była mówcom w senacie, na forum, na zebraniach czy w sądzie, dlatego była on obowiązkowa składnią wychowania rzymskiego.

Synowie wybitnych polityków od małego towarzyszyli swym ojcom czy też innym krewnym na wszelkiego rodzaju zgromadzeniach i procesach. Do wyżyn sztuki wzniósł wymowę Kwintus Hortensjusz Hortalus, ale wszystkich mówców usunął w cień **Marek Tulliusz Ciceron**.

Czynny jako adwokat, później zaangażowany politycznie po stronie obozu Senatu, wywarł Ciceron ogromny wpływ na umysłowość społeczeństwa rzymskiego u schyłku republiki. On to zapoznał Rzymian z dorobkiem filozoficznym Greków, publikując liczne traktaty z tego zakresu, np. „**Rozmowy tuskulańskie**” czy „**O najwyższym dobru i złu**”. Szczególną zasługą Cicerona było takie wydoskonalenie prozy łacińskiej, że według opinii starożytnych słowa nawet do nich nie można by dodać.

- Powszechnie przyjmowane określenie retoryki jako ars bene dicendi („sztuki pięknego mówienia”) pochodzi z I wieku n.e. a jego autorem **był Kwintyliusz**. W Kształceniu mówcy przeanalizował on ponad dwadzieścia wcześniejszych definicji.
- Określenie Kwintyliusza było przytaczane w starożytnych pracach pisanych po łacinie. W podręcznikach średniowiecznych i nowożytnych ars („sztuka”) była często w definicjach zastępowana określeniami scientia („nauka”), doctrina („doktryna”) lub disciplina („umiejętność”).

- ▶ Teoretycy retoryki byli zgodni, że jej istotę stanowi przekonywanie, nazywane między innymi perswazją, nakłanianiem, oczarowaniem itp.

▶ Według Kwintyliana najczęściej retorykę określano jako moc przekonywania.

- ▶ Retoryka była prawdziwa tylko w okresie wczesnego cesarstwa. Później stała się sztuczna.
- ▶ Przed wystąpieniem cała przemowa była przygotowywana dla popisu jednego z mówców. Wspomina o tym Tacyt, historyk żyjący na przełomie I i II wieku n.e., w swoim dziele Dialogus de rectoribus („Dialog o mówcach”). **Jako główną przyczynę podaje spadek jakości kształcenia.**
- ▶ Politycy doby pryncypatu nie zdobywali już doświadczenia przez obserwację życia politycznego, lecz w szkołach gdzie uczyli się wraz z rówieśnikami, a nie indywidualnie. Ponadto mowy przygotowywano na oderwane od politycznej rzeczywistości tematy np. z mitologii. Inną przyczyną była także zmiana systemu politycznego.
- ▶ Gdy większość władzy spoczywała w ręku jednego człowieka nie było potrzeby starać się o głosy ludu, a tym samym zbędne były zdolności krasomówcze. Stąd też sztuka wymowy usunęła się w domenę całkowicie popisową i zaczęła traktować o rzeczach błaahych. Poza tym w państwie zapanował względny porządek.
- ▶ Z kolei w czasach kryzysu, gdy w państwie dochodziło do spisków, nadużyć i korupcji, istniała sposobność do wzniesienia się na prawdziwe oratorskie wyżyny.

Nauka

- Osiągnięciem Rzymian jest **nauka**. Wraz z pogłębieniem wiedzy na świat coraz większe znaczenie zyskiwała w Rzymie nauka. Uprawiano ją jednak wyłącznie w celach praktycznych, zgodnie z zasadniczą postawą Rzymian, podporządkowując ją potrzebą rzymskiego życia.
- I tak matematyka stała się nauką pomocną w miernictwie czy architekturze,
- geografia miała wyłącznie charakter opisowy,
- astronomia służyła do uporządkowania kalendarza. Szczególnie rozwinięty się badania nad starożytnościami rzymskimi.
- **Człowiekiem, który położył największe zasługi w tej dziedzinie, był Marek Terencjusz Warron. Napisał on encyklopedie obejmującą gramatykę, retorykę, matematykę, astrologię, muzykę, medycynę, zatytułowaną: „Dziewięć ksiąg nauk” (Disciplinarum libri IX).**
- Wzrost dobrobytu i długotrwały pokój spowodował **rozwój oświaty** z głównymi ośrodkami w miastach. Jedynie bowiem tutaj istniały prywatne szkoły, w których pobierała naukę młodzież średnio zamożna, gdyż tylko bogaci mogli sobie pozwolić na posiadanie domowego nauczyciela.
- Poza elementami, tj. nauką czytania, pisania i rachowania, przyswajała sobie w nich młodzież znajomość najwybitniejszych dzieł autorów łacińskich i greckich, poetów i prozaików, nadto nabywała wiadomości z innych dyscyplin, z matematyki, astronomii i geografii. Natomiast retoryki dorastająca młodzież uczyła się na wyższych uczelniach.

Złote myśli

(Lucius Quinctius Cincinnatus, V wiek p.n.e.) – rzymski konsul, dyktator:

„Czasem maleńka chwilka rozstrzyga o wielkich rzeczach”

❖ Titus Maccius Plautus, ok. 250 – ok. 184 p.n.e.) – rzymski komediopisarz, jeden z najstarszych pisarzy rzymskich: **„Wybrańcy bogów umierają młodo”**

❖ (Publius Cornelius Scipio Africanus Maior, 236 – 184 p.n.e.) – wódz w czasie II wojny punickiej:

„[...] gotujcie się do wojny, skoroście pokoju ścierpieć nie potrafili”

opis: słowa skierowane do Hannibala przed bitwą pod Zamą w 202 roku p.n.e.

„Niewdzięczna ojczyzno, nie będziesz miała nawet moich kości”

❖ Katon Starszy, Kato Starszy (Marcus Porcius Cato, 234 – 149 p.n.e.) – mówca, polityk, pisarz:

„A poza tym sądzę, że Kartaginę należy zniszczyć”

„Piękna kobieta jest jak złocona pigułka – miła dla oczu, gorzka dla ust”

„Skoro uczciwie żyjesz, nie dbaj o słowa złych ludzi”

„Wszyscy mężowie rządzą kobietami, my wszystkimi mężami, nami zaś kobiety”

► Publius Terentius Afer, 190 – 159 p.n.e.) – komediopisarz:

„Człowiekiem jestem; nic, co ludzkie, nie jest mi obce”

„Ile ludzi, tyle zdań”, „Życie ludzkie jest jak gra w kości. Jeśli nam się nie dostała do rąk ta kość, którą chcemy, trzeba się starać jak najlepiej wyzyskać tę, która nam była przez los sądzona”

❖ (Gnaeus Pompeius Magnus, 106 – 48 p.n.e.) – rzymski polityk i dowódca wojskowy; stronnik optymatów: **„Ojczyzna jest tam, gdzie wolność”**

❖ (Marcus Tullius Cicero, 106 – 43 p.n.e.) – mówca, polityk i filozof: **„A przecież nie ulega wątpliwości, że nie istnieje zgoła nic takiego, co by było lepsze, doskonalsze i piękniejsze od świata”**

„Bądźmy niewolnikami prawa, abyśmy mogli być wolni”

„Byłoby niedorzecznością ganić innych w takiej dziedzinie, w której się samemu popełnia błędy”

„Całe życie filozofa to rozmyślania o śmierci”

„Cnota jest doskonałym rozumem” psze, doskonalsze i piękniejsze od świata”

❖ (Gaius Iulius Caesar, 100 – 44 p.n.e.) – polityk, wódz, dyktator i pisarz:

„Moja żona musi być wolna nawet od cienia podejrzeń”

„Przybyłem, zobaczyłem, zwyciężyłem!”

Ciekawostki żywieniowe Rzymian

Bogaci Rzymianie urządzali wspaniałe uczyty. Niejaki Trymalchion wydał ucztę, na której częstował gości stuletnim winem. Na przyjęciu tym podano też do stołu dzika, z którego brzucha po rozplątaniu wyleciały żywe, śpiewające drozdy.

- ▶ Podczas uczt goście obżerali się tak bardzo, że wymiotowali. W pobliżu jadalni znajdowało się specjalne pomieszczenie zwane vomitorium. Po powrocie z vomitorium goście wracali do stołu aby jeść dalej.

- ▶ Cesarz Maksymian był potwornym żarłokiem. Zjadł kiedyś podobno 20 kilogramów mięsa w jeden dzień. Maksymian wypijał też codziennie 34 litry wina. Takie obżarstwo i opilstwo doprowadziło go w końcu do śmierci. Panował jednak przez całe dwadzieścia lat.

W kuchni bogatych Rzymian znajdował się specjalny pojemnik do tuczenia kosciatek. Tuczono je orzechami, żołądziami, kasztanami. Faszzerowane kosciatki (myszowate gryzonie – glis, gliris) były prawdziwym rarytasem. Farsz na nadzienie robiono najczęściej z wieprzowych kiełbas doprawionych pieprzem i orzechami. Kosciatki smażyono zaś w miodzie. Podobno ich uszy miały tendencję do zbytniego przypalania się.

- Ulubionym przysmakiem były też ślimaki tuczone mlekiem. Kładziono je na cały dzień na płaskim talerzu, wypełnionym mlekiem z solą. Ślimaki lubią mleko, więc je wypijają, a sól powoduje, że biedne stworzenia są coraz bardziej spragnione. Umieszczano je następnie na kilka dni w misce mleka. Piły tyle i robiły się takie tłuste, że nie mieściły się już w muszlach. Utuczone ślimaki smażyło się w oleju i podawało skropione octem winnym.

- Tuczono także **ślimaki na surowym mięsie**. Dodaje im to specjalnego aromatu.
- Rzymianie uwielbiali **faszzerowane drozdy**. Drozd po rzymsku był faszzerowany przez gardło, bez patroszenia. Rzymianie spożywali też inne ptaki, których spożywanie nie przyszłoby nam do głowy: **mewy, kawki, wrony, kruki, łabędzie, łyski, pawie i inne**.
- Rzymianie niczego nie marnowali. Niejaki Apicjusz podaje przepis na siekane **wymię świni**. Rzymianie jedli także mózdzki oraz kozie czy owcze płuca.
- Król Mitrydates z azjatyckiego Pontu obawiał się, że zostanie otruty. Sam więc **zazywał truciznę**. Oczywiście w małych dawkach. Czynił tak po to, aby jego organizm uodpornił się na trucizny. Władca dowiedział się kiedyś, że chcąc go wziąć do niewoli Rzymianie i ponieważ nie miał dość odwagi, by stawić im opór, połknął truciznę. Oczywiście nie zadziałała. Mitrydates musiał się przebić mieczem.

- Rzymianie mieli też swoje paskudne napoje. Jeden z nich sporządzono z wnętrzości ryby. Rybie flaki solono i ustawiano na słońcu, żeby nadgniły. Po kilku dniach odsączano płyn. Napój albo wypijano, albo używano jako sosu.
- Rzymianie tak jak i my jedli kury, kaczki i gęsi. Podawano je do stołu wprawdzie bez głów, ale z łapami.
- W czasach rzymskich w Brytanii żyły bociany, które były jadane przez Rzymian.
- Końskie kości znalezione w Verulamium dowodzą, że Rzymianie jedli końską kiełbasę.
- Z zieleniny Rzymianie jedli liście mlecza, pokrzywy konsumowano wraz z kremem jajecznym. Jedzono także duszone wodorosty.
- Czasem goście rzymskich uczt przyprawiali sobie wino płatkami róży.
- Pewnego razu Heliogabal kazał podać gościom na przyjęciu 600 strusich mózdków. Podawał też groszek z płatkami złota i soczewice za szlachetnymi kamieniami. Rzymianie lubili jadać wystawnie.
- Ulubioną zabawą rzymskich kucharzy było takie przygotowanie potraw, by wyglądały na coś zupełnie innego. Podczas uczt okazywało się np., że pieczone prosięta zrobione zostały z ciasta.

Obraz Roberto Bompianiego ukazujący rzymską ucztą.

Muchomor cesarski (*Amanita caesarea*) powszechnie występuje na południu Europy, w tym także w Italii. Nazwę swą zawdzięcza temu, że znany był w czasach starożytnych i był szczególnie ceniony na stołach rzymskich Cesarzy. Ten wyśmienity grzyb był ulubionym daniem cesarza Nerona, który w podzięk dla darczyńcy obsypywał go podobno złotym pyłem.

Bibliografia:

- Opracowanie: Alicja Wachnianin-Męcina
- **W prezentacji wykorzystałam materiały ze stron:**
- <https://imperiumromanum.pl/spoleczenstwo/zwyczajy-zywieniowe-rzymian/>
- <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2016/07/09/miejsce-ucieczki-i-rozkoszy-to-tam-starozytni-rzymianie-spedzali-najprzyjemniejsze-chwile>
- <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6322008michal-bardelhadrian-w-kapieli-czyli-tylcz-o-higienie-co-o-zyciu-towarzyskim-rzymian/>
- <https://zpe.gov.pl/a/dokonania-starozytnych-rzymian/DC9vPkddW>
- <https://histmag.org/Cesarstwo-rzymskie-poczatki-14788>
- <https://www.edukator.pl/resources/page/kultura-rzymska/1003>
- Źródła ikonograficzne pochodzą z domeny publicznej Wikipedia

Dziękuję za uwagę zapraszając do współpracy

- Centrum Rozwoju Edukacji
Województwa Łódzkiego w Skierniewicach
- ul. Stefana Batorego 64D
96-100 Skierniewice
- E-mail: crewl@creskierniewice.edu.pl
- www.creskierniewice.edu.pl

